

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINĖS IR KOMERCINĖS TEISĖS KATEDRA

AUŠRA ANDZIULEVIČIŪTĖ
CIVILINĖS TEISĖS SPECIALIZACIJA, VALSTYBINIS KODAS 62401S111

PROPORCINGUMO PRINCIPAS UŽTIKRINANT VIEŠOJO INTERESO GYNIMĄ

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Lekt. Saulius Urbonavičius

Vilnius, 2010

TURINYS

ĮVADAS	3
1. NUOSAVYBĖS TEISĖS SAMPRATA: NUO ABSOLIUTUMO IKI SOCIALINIO KOMPROMISO	5
1.1. Nuosavybės teisė kaip žmogaus orumo pagrindas	5
1.2. Nuosavybės teisės doktrinų apžvalga	6
1.3. Socialinė nuosavybės teisės paskirtis	10
1.4. Viešoji nuosavybė nuosavybės teisiniame institute	14
2. VIEŠASIS INTERESAS NUOSAVYBĖS TEISINIUOSE SANTYKIUOSE	21
2.1. Viešojo intereso samprata	21
2.2. Viešojo intereso turinys	23
3. PROPORCINGUMO PRINCIPO SAMPRATA IR REIKŠMĖ RIBOJANT ASMENS TEISES.	27
4. PROPORCINGUMO PRINCIPO UŽTIKRINIMAS TEISINĖJE PRAKTIKOJE: TEISINGOS PUSIAUSVYROS BEIEŠKANT	32
4.1. Ekspropriacija kaip vienas iš vienas iš privačios nuosavybės teisės ribojimo būdų	34
4.1.1. Ekspropriacija pagal Lietuvos teisę	44
4.2. Viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyra atkuriant nuosavybės teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą	47
4.3. Kiti privačios nuosavybės ribojimai ginant viešąjį interesą	52
IŠVADOS	55
LITERATŪROS SĄRAŠAS	56
SANTRAUKA	63
SUMMARY	64

ĮVADAS

Temos aktualumas. Kiekvienas asmuo yra socialinė būtybė, gyvenanti visuomenėje ir joje save realizuojanti. Šioje terpėje susiklosto įvairūs socialiniai santykiai tarp daugelio, dažnai skirtingus interesus turinčių, asmenų. Teisės, kaip pagrindinės socialinių santykių reguliavimo priemonės, pagalba reikšmingiausi socialiniai santykiai virsta teisiniais. Vieni iš svarbiausių visuomenėje susiklostančių socialinių teisinių santykių – nuosavybės teisiniai santykiai. Anot profesoriaus A. Vaišvilos, teisė į nuosavybę yra viena iš žmogaus orumo (tinkamumo gyventi visuomenėje) sąlygų ir apraiškų¹. Apribojus šią teisę asmuo praranda visavertį gyvenimą visuomenėje, galimybę pilnavertiškai save realizuoti dalyvaujant įvairiuose socialiniuose santykiuose, kuriant valstybės ateitį. Privачios nuosavybės teisė sudaro prielaidas laisvo, savarankiško asmens veikimui visuomenėje ir civilinėje apyvartoje. Turtas, nuosavybės teise priklausantis asmeniui, yra „biologinės ir kultūrinės egzistencijos įtvirtinimo priemonė, visų žmogaus teisių ir laisvių tikrovės pagrindas ir garantas“². Tam, kad asmuo turėtų galimybę įgyvendinti teisę turėti privačią nuosavybę, konstituciniu ir tarptautiniu lygmenimis yra suformuluotas ir įtvirtintas nuosavybės neliečiamumo principas bei jo apsauga.

Šiandieninėje valstybėje, veikiamoje globalizacijos, tarptautinės integracijos, laisvos rinkos ir kitų veiksnių, sparčiai plėtojasi socialiniai santykiai, civilinė apyvarta. Atsiranda nauji visuomenės poreikiai, lūkesčiai, reikalaujantys ir atitinkamos reakcijos į juos. Tai neaplenkia ir nuosavybės instituto – plečiasi nuosavybės teisės turinys, nuosavybės teisės objektų ratas. Visa tai, lemia teisinio reguliavimo, teismų praktikos prisitaikymą prie besikeičiančių aplinkybių.

Pastaruoju metu visuomeninėje erdvėje dažnai eskaluojamas viešasis interesas, jo svarba ir gynyba. Kadangi nuosavybės teisiniai santykiai yra vieni iš svarbiausių turtinių santykių, diskusijos dėl viešo intereso, tikro ar tariamo jo pažeidimo yra dažnos ir šioje srityje. Atgarsį visuomenėje sukelia tokie pastarojo meto klausimai kaip nuosavybės grąžinimas privatiems asmenims, ekspropriacija, neteisėtos statybos valstybinės reikšmės teritorijose ir t.t. Priimami įvairūs politiniai, teisiniai sprendimai, sukeltantys pasekmes visuomenėje, galintys daryti įtaką asmens teisei į privačią nuosavybę ją apribojant, todėl atsiranda būtinybė juos įvertinti proporcingumo, protingumo, teisingumo, kitų teisės principų aspektu.

Be to, pažymėtina, kad XXa. Vakarų Europos demokratinėse teisinėse valstybėse besikeičiant socialinėms - ekonominėms doktrinoms, nuosavybės teisės sampratoms ir teoriniams

¹ Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004. P. 176.

² Ten pat. P. 200.

aiškinimams nuo kažkada vyravusio individualizmo pereita prie kolektyvizmo. To pasekoje, doktrinoje ir teismų praktikoje pradėta akcentuoti nuosavybės socialinė paskirtis kartu pabrėžiant būtinybę ginti viešąjį interesą išlaikant balansą su privačiu interesu. Kitaip tariant, demokratinės teisinės valstybės uždavinys yra proporcingas viešo intereso (viešosios nuosavybės) gynimas nepažeidžiant ir nepaneigiant privačios nuosavybės teisės ir jos esmės.

Taigi, šiame darbe bus siekiama praktiškai išanalizuoti kaip bandoma išlaikyti viešojo ir privataus interesų pusiausvyrą viešosios ir privačiosios nuosavybės teisiniuose santykiuose analizuojant Lietuvos Respublikos ir Europos teismų (Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo) praktiką bei suformuluoti atitinkamas išvadas.

Taip pat, bus analizuojama teisės doktrina, Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbai nuosavybės teisės, viešojo intereso egzistavimo nuosavybės teisiniuose santykiuose atžvilgiu ir to pagrindu įvertinama galimos problemos, teisinio reguliavimo efektyvumas.

Tyrimo problema - ar užtikrinamas proporcingumo principas ginant viešąjį interesą nuosavybės teisiniuose santykiuose? Ar užtikrinama viešojo ir privataus interesų pusiausvyrą nuosavybės teisiniuose santykiuose?

Tyrimo objektas - viešosios ir privačiosios nuosavybės teisiniai santykiai.

Tyrimo dalykas - proporcingumo principo užtikrinimas ginant viešąjį interesą.

Tyrimo tikslas - nustatyti ar išlaikomas balansas tarp viešojo ir privataus interesų ekspropriacijos ir nuosavybės teisių atkūrimo atvejais, ar ginant viešąjį interesą nėra pažeidžiamos privataus asmens teisės.

Tyrimo uždaviniai: 1. išanalizuoti viešojo ir privataus interesų sąveiką nuosavybės teisiniuose santykiuose; 2. išanalizuoti viešojo intereso sąvoką ir turinį; 3. išnagrinėti proporcingumo principo užtikrinimą teismų praktikoje; 4. išsiaiškinti Lietuvos Respublikoje egzistuojančio teisinio reguliavimo, susijusio su ekspropriacija ir nuosavybės teisių atkūrimu, efektyvumą.

Tyrimo metodai: analizės, apibendrinimo, dokumentų analizės, lyginamasis, istorinis, analogijos, loginis, lingvistinis, sisteminis.

1. NUOSAVYBĖS TEISĖS SAMPRATA: NUO ABSOLIUTUMO IKI SOCIALINIO KOMPROMISO

1.1. Nuosavybės teisė kaip žmogaus orumo pagrindas

Kaip jau buvo užsiminta įžanginėje dalyje, nuosavybės teisė sudaro prielaidas laisvo, autonomiško asmens saviraiškai, jo savirealizacijai socialiniuose santykiuose. Todėl pagrįstai teisės doktrinoje išreiškiama pozicija, jog nuosavybės teisė yra esminė žmogaus teisė³, visų žmogaus teisių užtikrinimo pagrindas⁴, teisė, garantuojanti asmeninę laisvę⁵. Materialiai nepriklausomas asmuo gali jaustis lygiaverčiu partneriu visuomenėje, dalyvauti įvairiuose socialiniuose santykiuose. Taipogi, asmuo gali kurti savo gyvenimo pilnatvę, prisiimdamas už savo veiksmus atsakomybę⁶. Kartu tai yra ir asmens orumo bei dalyvavimo civilinėje apyvartoje pagrindas. Civilinėje apyvartoje veikia tik asmenys, turintys savininko teisinį statusą, t.y. turtas, cirkuliuojantis civilinėje apyvartoje priklauso jiems nuosavybės teise. Savo laisvą valią jie išreiškia per tam tikrus juridinius veiksmus, tokiu būdu jie identifikuoja save ir yra identifikuojami kitų apyvartos dalyvių⁷. Kaip Tom Allen cituoja Hėgelį, „privачios nuosavybės institutas suteikia galimybę asmenims veikti kaip savarankiškomis ir individualioms būtybėms“⁸, o tai, manytina, formuoja ir palaiko asmens orumą. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau EŽTT) savo praktikoje taip pat yra akcentavęs šį, atrodytų teorinį, mokslinį, aspektą: byloje *Chassagnou v France*⁹ buvo pabrėžta, jog nuosavybė užtikrina ir patvirtina asmens tapatumą, orumą ir savarankiškumą (identity, dignity and autonomy). Galime teigti, jog iš esmės į orumą, savarankiškumą apeliuojama per turtą – nuosavybės teisės objektą, kuriuo asmuo disponuoja įgyvendindamas savo nuosavybės teisę, ir jo teisinę apsaugą, taip sudarant pagrindą ir kitų asmens teisių įgyvendinimui. Toks nuosavybės teisės kaip asmens teisių pagrindo traktavimas suteikia nuosavybės teisei moralinį pateisinimą¹⁰.

Kita vertus, šis ryšys su asmens orumu silpnėja, jei mes pripažįstame nuosavybės teisės ribojimus. Ribojimo pagrindus ir su jais susijusias aplinkybes aptarsime tolesnėje eigoje, dabar tik

³ Allen T. Property and the Human Rights Act 1998. P. 288.

⁴ Baranauskas E., Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt./red. Pakalniškis V., Papirtis L.V. Civilinė teisė. Vilnius, 2008. P. 71.

⁵ Raff. Private property and environmental responsibility. A comparative study of German real property law. P. 170.

⁶ Ten pat.

⁷ Allen T. Property and the Human Rights Act 1998. P. 288.

⁸ Ten pat.

⁹ *Chassagnou v. France* (1999) 29 EHRR 615.

¹⁰ Ten pat. P. 293.

paminėsime tai, jog asmens orumo, laisvės ir autonomiškumo apimtį lemia nuosavybės teisės apimtis. Taip pat svarbu akcentuoti tai, kad orumas yra asmens gebėjimo gyventi sociume pagrindas. Tai nėra tik savęs realizavimas, laisvė ir autonomija, tačiau ir laikymasis tam tikrų visuomenės nustatytų taisyklių, t.y. kitų asmenų teisių. Kitaip tariant, turime kalbėti apie asmens elgesį, atitinkantį teisių ir pareigų pusiausvyrą, bei protingo, sąžiningo asmens elgesio standartą. Visuomenėje egzistuoja tam tikri bendri visiems jos nariams dalykai, į kuriuos turi teisę kiekvienas visuomenės narys, nepriklausomai nuo jo nuosavybės teisių apimties ar kitų savybių. Čia kalbame apie viešąją nuosavybę – nuosavybę, susijusią su viešuoju interesu, reikšmingą visai ar daliai visuomenės ar net turinčią valstybinę reikšmę. Tai, kas skirta visiems, negali tapti kažkieno vieno. Tačiau ar gali tai, kas priklauso vienam asmeniui tapti visų? Būtent viešasis interesas pateisina tam tikrus ribojimus, konkrečiai kalbame apie nuosavybės teisės apribojimus. Suvaržius nuosavybės teisę, tenka konstatuoti mažesnės apimties asmens veikimo laisvę, savarankiškumą, orumą. Tačiau, būtina pabrėžti, kad tai nepaneigia asmens orumo ir jo esmės (turi nepaneigti), tik jį apriboja. Dėl bendro gėrio, tai yra racionalu, teisinga ir pateisinama, nors tai ir suvaržo asmens veikimo laisvę. Tam yra nustatyti ribojimo pagrindai, jų apimtis ir taikymo kontrolės mechanizmai, kuriuos mes aptarsime vėliau.

Taigi, teoriškai nuosavybės teisės svarbą galima pagrįsti jos įtaka ir ryšiais su asmens orumu ir kitų teisių įgyvendinimu. Tačiau ne visada toks traktavimas buvo populiarus teisės doktrinoje, o galbūt net ir teisinėje sąmonėje. Todėl dabar apžvelkime įvairiais laikotarpiais vyravusias tam tikras socialines-ekonomines doktrinas bei dabartinį požiūrį į nuosavybę kaip turinčią socialinį tikslą.

1.2. Nuosavybės teisės doktrinų apžvalga

Visų pirma, aptarkime prigimtinės teisės teorijos atstovo Dž. Loko poziciją. Kaip žinoma, šios teorijos atstovai pripažino ne tik pozityviąją, t.y. valstybės nustatytą teisę, bet ir prigimtine teisę, kurią (pagal prigimtinės teisės teorijos atšakas) kildino iš dieviškojo prado, iš žmogaus prigimties arba iš žmogaus proto.

Dž. Lokas siekė parodyti, kad Ž.Ž. Ruso klydo, sakydamas, jog „žmogus neišliks, jei pamirš, kad žemės vaisiai priklauso visiems, o pati žemė yra niekieno“¹¹. Todėl savo nuosavybės teisės teorijos argumentaciją jis pradėjęs teiginiu, kad žemę Dievas davė žmonijai tam, kad ji galėtų

¹¹ Clarke and Kohler. Property law Commentary and Materials. P. 81.

išgyventi, „palaikyti ir palengvinti savo būti“¹², toliau Lokas teigia, jog esant tam tikroms sąlygoms šio, visai žmonijai perduoto, turto dalys gali tapti pavienio asmens privačia nuosavybe, t.y. erga omnes teise, į kurią kiti asmenys negalėtų pretenduoti. Filosofas bendros nuosavybės tapimą privačia sugeba pagrįsti nesukeliant prieštaravimų tarp visuomenės narių. Jo teorijos esmė – asmuo savo darbu suteikia tam tikram objektui turtinę vertę, tokiu būdu išskirdamas jį iš gamtinės būklės ir paversdamas savo privačia nuosavybe. „Daiktas, ištrauktas iš bendros gamtos suteiktos būklės ir pakeistas žmogaus darbo, įgyja tai, kas atima iš kitų žmonių jų bendrą teisę į jį“¹³. Tai tarsi suponuoja asmeninės nuosavybės prioritetą bendrosios (viešosios) nuosavybės atžvilgiu. Tačiau net ir tuo laikotarpiu, kai savo teoriją kūrė Dž. Lokas, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad teisės negali būti absoliučios, o tam tikromis sąlygomis gali būti susiduriama su jų ribojimais. Todėl jis teigia: „pats Prigimties įstatymas, kuris duoda mums nuosavybę, taip pat ją ir apriboja“¹⁴. To pasekoje, Loko pateikti apribojimai praktiškai pasireiškia tuo, kad žmogus gali įgyti savo nuosavybėn tik tiek turto, gėrybių, kiek jis pats gali suvartoti savo ir savo šeimos poreikiams patenkinti. Visa tai, kas viršija šią ribą, negali atitekti jam, o lieka kitiems tam, kad ir jie galėtų įgyti likusias gėrybes savo asmeninėn nuosavybėn. Lokas visa tai iliustruoja labai paprastai: tiek, kiek žmogus pajėgia suvartoti vaisių, tiek ir gali jų prisirinkti; tiek, kiek sugeba įdirbti žemės, toks žemės plotas jam ir priklauso. Vertinant šią Loko teoriją iš šiuolaikinės perspektyvos galime daryti analogiją su dabartiniu suvokimu. Šiandien privati nuosavybė taip pat gali būti ribojama laikantis tam tikrų sąlygų. Asmuo turi teisę į privačią nuosavybę, kurios neliečiamumas yra garantuojamas tokia apimtimi, kokia nėra taikomi apribojimai, įtvirtinti konstituciniu lygmeniu. O tie apribojimai nustatomi siekiant apsaugoti tam tikrą svarbesnę vertybę, kurios svarba grindžiama viešuoju interesu. Loko privačios nuosavybės teisė buvo ribojama žmogaus galimybėmis sunaudoti turtą, jo perviršiu. Tuo tarpu šiandien demokratinėse valstybėse nuosavybės teisės ribojimai grindžiami visuomenės poreikiais ir įtvirtinami teisės normomis. Iš esmės, Loko teoriją galime pritaikyti ir šiandien bei teigti, jog abiem atvejais ribojimų pagrindu apibendrintai galime įvardinti viešąjį interesą, kurio samprata detaliau bus nagrinėjama kitame skyriuje.

Kaip jau buvo minėta, viena iš prigimtinės teisės atšakų buvo religinė, pagal kurią nuosavybė buvo kildinama iš dieviškojo prado - įsitikinimo, jog visos materialinės gėrybės, tarp jų ir žemė, buvo sukurtos ir priklauso Dievui. Dievas, sukūręs žmoniją, perdavė žemės turtus valdyti

¹² Lokas Dž. Esė apie pilietinę visuomenę. P. 31.

¹³ Ten pat. P. 32.

¹⁴ Ten pat. P. 34.

jai¹⁵. Kaip ir Loko teorijoje, čia taip pat teigiama, kad asmuo nuosavybės teise gali turėti tik tiek turto, kiek reikia jo poreikiams užtikrinti. Be to, dar kalbama apie tai, jog žemės valdymas, naudojimas nėra absoliutus. Greta šių teisių atsiranda pareiga išmintingai naudotis žeme bei numatyta „sankcija“ už jos nevykdymą – atsiskaitymas Dievui¹⁶. Taip pat literatūros šaltiniuose teigiama, jog ankstyvosios krikščionybės laikotarpiu individas ne tik galėjo naudotis nuosavybe tam, kad realizuotų savo lūkesčius, bet ir galėjo dalintis ja su kitais idant pasiektų tam tikrą ryšį, bendrumą su kitais individais ir su Dievu¹⁷. Taigi, čia mes vėl galime teigti esant tam tikrų santykių tarp privataus ir viešojo interesų, tarp privačios ir bendros nuosavybės užuomazgų, nors, savaime suprantama, šiandieniniame socialinių santykių kontekste visa tai aiškinama visai kitaip.

Panagrinėkime literatūroje aptinkamą ekonominį požiūrį į nuosavybę¹⁸. Esminis akcentas čia teikiamas ekonominių ir kitokių išteklių kiekio ribotumui, jų trūkumui kaip nuosavybės teisės įtvirtinimo prielaidai. Kaip teigiama, išteklių trūkumo problema gali sukelti tokias pasekmes: 1. siekis naudotis ištekliais suponuos kontrolės būtinybę, o tai neišvengiamai padidins socialinių konfliktų riziką; 2. savaime atsinaujinantys ištekliai ir toliau bus eksploatuojami ir galiausiai taip pat išseks; 3. gali būti susiduriama su tokiu reiškiniu kaip priešlaikinis išteklių pasibaigimas; 4. ištekliai, į kuriuos galima nukreipti ilgalaikes intelektines, fizines, finansines investicijas, pvz.: į žemę, ir gauti iš to realią naudą, taip pat gali būti išekvoti¹⁹. Visos šios potencialios neigiamos pasekmės gali virsti realiomis, jei visi ištekliai bus bešeimininkiai ir bet kuris asmuo galės jais naudotis, juos eksploatuoti, nes niekas neturės absoliutumu trečiųjų asmenų atžvilgiu pasižyminčios nuosavybės teisės į konkrečius išteklius. Šių problemų išvengimo priemone įvardijamas nuosavybės institutas. Teigiama, kad visa, ko reikia, yra sukurti teisės normas, įtvirtinančias išteklių naudojimo ir kontrolės mechanizmą²⁰. Taip pat išsakoma nuomonė, jog nėra svarbu kokia nuosavybės teisine forma subjektui priklausys tam tikri ištekliai, valstybės (viešąja) ar privačia nuosavybe, svarbu yra užtikrinti teisinio reguliavimo efektyvumą²¹. Mūsų nuomone, ši pozicija logiškai pagrindžia viešosios nuosavybės svarbą ir tam tikromis aplinkybėmis iškylantį akivaizdų būtinumą viešojo intereso labai suteikti prioritetą viešajai nuosavybei privačios nuosavybės atžvilgiu. Kvestionuotina ji tik tuo aspektu, jog nesvarbi nuosavybės teisinė forma išteklių, priklausysiančių tam tikram subjektui. Atvirkščiai, manytina, jog egzistuoja tam tikri objektai, kuriems turėtų būti suteikiamas

¹⁵ Daneker G., Geisler. Ch. Property and values alternatives to public and private ownership. P. 21.

¹⁶ Ten pat. P. 22.

¹⁷ Ten pat. P. 26.

¹⁸ Clarke, Kohler. Property law Commentary and materials. P. 60.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat.

būtent viešosios, o ne privačios nuosavybės teisinis statusas dėl viešojo intereso, kurį tie objektai įkūnija, apsaugos. Plačiau šis aspektas bus aptariamas kitame skyriuje analizuojant viešojo intereso sampratą.

Paanalizuokime dvi didžiausią įtaką Europoje turėjusias ir kraštutines ideologijas atspindėjusias doktrinas: liberalizmą ir socializmą. Liberalizmo pagrindinės idėjos – neriboti nuosavybės neliečiamumo ir sutarčių laisvės principai, įtvirtinti 1804m. Prancūzijos Civiliniame kodekse, buvo tapę „svarbiausiais XIXa. civilinės teisės principais“²². Nuosavybės neliečiamumas buvo virtęs absoliutu, neribojama dogma. Kaip teigia profesorius V. Pakalniškis, šiuo principu grindžiama teisės sistema iškelė individualizmą prieš kolektyvizmą, skatindama individo iniciatyvą²³. Akivaizdu, kad šiame absoliučiai liberaliame modelyje nėra vietos bendram visuomenės interesui, jį atspindinčiai viešajai nuosavybei. Pagrindiniai liberalizmo lozungai „nuosavybės neliečiamumas“, „individo laisvė veikti“, „valstybė – naktinis sargas“ suponuoja visiškai priešingą suvokimą ir, atrodo, bandymas aiškinti kitaip paneigtų pačią liberalizmo esmę. Tačiau toks „nežabotas“ liberalizmas su savo absoliučiais principais atvedė prie socialinių neramumų ir suirūčių. Nuosavybės neliečiamumas, jo įgyvendinimo kontrolės neegzistavimas lėmė buržuazijos luomo sustiprėjimą ir įsitvirtinimą, kurio išdavoje į socialiai nepalankią padėtį pateko dirbančiųjų sluoksniš, kilo šių socialinių grupių interesų kolizija. Galiausiai tokia padėtis lėmė revoliucijų ir karų kilimą. Pagaliau tapo aišku, jog individualizmas be jokių kontrolės mechanizmų negarantuoja žmogaus teisių apsaugos ir absoliutus liberalizmas neužtikrina normalios ir stabilios socialinių santykių eigos.

Nepasiteisinus liberalizmo iškeltoms idėjoms kilo socialistinės revoliucijos, suformavusios kardinaliai priešingą ideologiją, kurios kertine ašimi tapo marksistinė teisės teorija. K. Marksas pabrėžė būtent tai, kad privačios nuosavybės pagalba susiformavusi klasinė visuomenė yra blogis ir visų socialinių neigiamybių priežastis, pasireiškusi klasių tarpusavio kova. Nuosavybės teise turta valdanti visuomenės klasė tuo naudojasi kaip įrankiu, engdama nuosavybės neturinčią visuomenės dalį²⁴. Dėl to buvo imtasi priemonių – panaikinta privati nuosavybė bei laisvas rinkos funkcionavimas. Socialistinė ideologija pripažino tik visuomeninę nuosavybę. Tuo tarpu fizinis asmuo turėjo teisę tik į ribotą turto kiekį – tiek, kiek pakanka asmeniniams poreikiams patenkinti²⁵. Deja, kaip parodė istorija, kraštutinumai neužtikrina (ir, matyt, negali užtikrinti) stabilios socialinių

²² V. Pakalniškis. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas //Jurisprudencija.2002, Nr. 28(20), P. 72.

²³ Ten pat.

²⁴ Marksas K., Engelsas F. Komunistų partijos manifestas. Mintis. Vilnius, 1988. P. 87.

²⁵ V. Pakalniškis. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas //Jurisprudencija.2002, Nr. 28(20), P. 70.

santykių eigos ir plėtros. Todėl XIX – XXa. Vakarų Europoje pradėjo formuotis naujas suvokimas apie tai, kokie turėtų būti nuosavybės teisiniai santykiai ir kokią funkciją turėtų įgyvendinti nuosavybė.

1.3. Socialinė nuosavybės teisės paskirtis

XXa. istoriniai įvykiai, ypač Antrasis pasaulinis karas, lėmė socialines permainas Vakarų Europoje, lydymas globalizacijos, tarptautinės integracijos ekonomikos ir kitose srityse. Šių pokyčių negalėjo veiksmingai užtikrinti nei liberalizmas su savo „nežabotu“ individualizmu, nei socializmas su radikaliu kolektyvizmu: nuosavybės sutelkimu valstybės rankose, centralizuotu ekonomikos planavimu. Po komunizmo žlugimo šie pokyčiai pasiekė ir Rytų bei Vidurio Europą²⁶. To pasekoje buvo priartėta prie „protingo individualizmo ir kolektyvizmo derinimo“²⁷.

Teisės teorijoje viena iš teisės funkcijų įvardijama priešingų interesų derinimo arba socialinio kompromiso funkcija²⁸. Teisinėje valstybėje (rule of law) socialiniai santykiai reguliuojami derinant skirtingus interesus tam, kad būtų pasiekta proporcinga jų pusiausvyra ir nebūtų paneigti vieni interesai kitų naudai. Tik tokiu būdu įmanoma užtikrinti visų asmenų teisių apsaugą²⁹. Pritartina profesoriaus A. Vaišvilos nuomonei, kad priešingų interesų derinimas yra ne tik teisės funkcija, bet kartu ir teisinės valstybės požymis. Suderinti interesai turi tapti darnaus visuomenės sugyvenimo pagrindu. „Socialinis kompromisas [...] daro juos santykinus ir dėl to – atvirus, tinkamus atvirai visuomenei (socialinei tvarkai) kurti ir jai funkcionuoti“³⁰.

Socialinių santykių modelis, pagrįstas kompromisu, taikytinas ir nuosavybės teisės institutui. Kaip pagrįstai nurodoma teisinės literatūros šaltiniuose³¹, nuosavybės teisė neretai sukelia interesų konfliktus, vertybių prioriteto klausimus. Todėl yra teisinga nuosavybės teisę nagrinėti ne vien tik kaip santykį tarp asmens ir turto, bet ir kaip bendražmogišką santykį, t.y. visuomenės socialinių santykių kontekste. Nuosavybė kaip socialinis santykis formuoja visą turtinių santykių sistemą. Dėl šios priežasties pritartina pozicijai, kad į nuosavybės teisinius santykius galime žvelgti iš dviejų perspektyvų: iš visuomenės kaip vientiso vieneto, ir iš konkretaus privataus tesinio

²⁶ Van Gerven W. European and National property law: osmosis or growing antagonism?. Europa law publishing, 2006.

²⁷ V. Pakalniškis. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas //Jurisprudencija.2002, Nr. 28(20), P. 73.

²⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004. P. 189.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat. P. 510.

³¹ Daneker G., Geisler. Ch. Property and values alternatives to public and private ownership. P. 8.

santykio pusės (macro, micro levels)³². Žvelgiant plačiau, negalime apsiriboti vien tik privačiu nuosavybės interesu, nes įvairiose socialinio gyvenimo sferose egzistuoja įvairūs nuosavybės teisės objektai, reikalaujantys ir atitinkamos nuosavybės formos bei apsaugos savo atžvilgiu. Pavyzdžiui, žemė, esanti strateginę reikšmę turinčioje, arba gamtinio paveldo apsauga pasižyminčioje teritorijoje, manytina, turi turėti viešosios nuosavybės teisinį statusą, kaip pasižyminti viešojo intereso svarba. Todėl privačių objektų statyba tokio pobūdžio teritorijoje vertintina kaip pažeidžianti viešąjį interesą. Todėl, autorės nuomone, tokiais atvejais proporcinga ir pagrįsta prioritetą suteikti viešajai nuosavybei (jos teisei formai ir statusui) dėl objekto, turinčio didelę socialinę svarbą, reikšmės.

Taigi, dėl galimos socialinės įtampos visuomenėje, tikslinga ir teisiškai reikšminga reguliuoti nuosavybės teisinius santykius taip, kad būtų apsaugoti objektai, turintys socialinę, ekonominę, kultūrinę ar kitokią reikšmę visai visuomenei ir, kaip pabrėžia užsienio autoriai, visaverčiam asmens egzistavimui³³.

Taipogi verta pažymėti dar ir tai, jog šis aprašomas modelis (pavadinkime jį socialiniu) savyje išreiškia ir abipusį nuosavybės teisės ir socialinių aplinkybių ryšį³⁴. Norima pasakyti tai, jog nuosavybės teisė daro poveikį visiems socialiniams santykiams, asmenų padėčiai, jų interesų pusiausvyrai. Savo ruožtu, besikeičiantis socialinis kontekstas veikia nuosavybės teisę. Vystantis valstybei plėtojasi ir socialiniai santykiai, kiekviena jų grandis, atsiranda aplinkybių, kurios tampa pažangos varikliu, todėl reikalauja ir adekvataus požiūrio į jas. Kadangi visa tai vyksta visuomenės terpėje (autorės manymu, valstybę sudaro visuomenė, todėl šios sąvokos turėtų būti tolygios ir nepriešingos viena kitai), visi procesai tiesiogiai liečia visuomenę ir atspindi jos interesą (viešą interesą). Jo užtikrinimui (visų bendrai naudai) pateisinamas poveikis asmeninėms teisėms. Tai galėtų būti praktiškai iliustruojama ekspropriacijos pavyzdžiu, kuomet, tarkime, valstybėje plėtojant susisiekimo keliais infrastruktūrą gali būti visuomenės poreikiais paimama asmens privati nuosavybė. Plačiau apie ekspropriaciją bus kalbama ketvirtame skyriuje.

Taigi, socialinių aplinkybių kontekste reikia proporcingai pasverti skirtingus interesus tam, kad nei vienas svertas nenusvertų labiau nei būtina ir nebūtų pažeisti nei vieni interesai³⁵, o priešingai, būtų pasitarnauta bendrai socialinei gerovei.

Pritartina S. Munzer nuomonei³⁶, kuri antrina tam, kas ką tik buvo išdėstyta, jog socialiniai santykiai yra ne tik nuosavybės teisės pagrindimo pamatas (mūsų jau išnagrinėtas žmogaus orumo

³² Ten pat.

³³ Ten pat. P. 13.

³⁴ Ten pat. P. 10.

³⁵ Ten pat. P. 16.

pagrindas), bet ir priemonė, pagrindžianti visuomenės kaip vieneto vaidmenį nuosavybės teisiniuose santykiuose (per viešąją nuosavybę).

Remiantis šiuo modeliu teisės doktrinoje ir teisiniame reguliavime pabrėžiama nuosavybės socialinė funkcija. Jos pripažinimu siekiama „individualių ir kolektyvinių interesų pusiausvyros įgyvendinant nuosavybės neliečiamumo principą“³⁷. Taip pat, „socialinė nuosavybės funkcija yra esminis atspirties taškas (wild card) vertinant proporcingumą tarp oponuojančių interesų, nors ji ir yra plataus turinio ir konkrečiai neapibrėžtos apimties“³⁸. Iš tiesų, jau anksčiau pripažinus socialinių santykių svarbą ir faktą, kad nuosavybės teisiniai santykiai plėtojasi būtent šioje plotmėje, per se galime pripažinti, jog tokiu atveju nuosavybė iš tikrųjų įgyvendina socialinę paskirtį.

Kai kurių šalių, pvz.: Vokietijos, teisinėje sistemoje konstituciniu lygmeniu išplėtota nuostata, jog savininko nuosavybės teisių įgyvendinimas turi būti socialiai orientuotas³⁹. Nuosavybei atliekant socialinę funkciją, kiekvienas savininkas be savo asmeninių interesų patenkinimo dar privalo užtikrinti, kad naudojant privačią nuosavybę „turi būti prisidedama prie visuomenės gerovės“ (Vokietijos Konstitucijos 14 str. 2d.)⁴⁰. Vokietijos Konstitucinis Teismas savo praktikoje šią Vokietijos Konstitucijos nuostatą aiškina taip, kad asmuo nėra individuali būtybė, jis nėra kažkokiais būdais izoliuotas nuo visuomenės. Todėl Konstitucija įtvirtina asmens ir visuomenės santykį, paremtą socialiniais saitais, taip išvengiant piktnaudžiavimo subjektinėmis teisėmis⁴¹. Nuosavybė įpareigoja elgtis visuomeniškai, tokiu būdu pasireiškia jos socialinė funkcija. Iš Vokietijos Konstitucijos straipsnių sisteminės analizės taip pat išplaukia socialinės valstybės principas, kurio vienas iš aspektų yra tai, jog negalima įgyvendinti konstitucinių teisių pažeidžiant visuomenės interesus. Tai leidžia teigti, jog remiantis šiuo principu kaip vienu iš pagrindų galima pateisinti privačios nuosavybės teisės ribojimus visuomenės naudai⁴².

Sistemiškai aiškinant Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau Konstitucijos) normas, taip pat galime teigti, jog joje yra įtvirtinta nuosavybės socialinė paskirtis⁴³. Konstitucijos 28 str. įpareigoja nevaržyti kitų asmenų teisių ir laisvių, Konstitucijos 42 str. įtvirtina valstybės paramą kultūrai, mokslui, rūpinimąsi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių

³⁶ Munzer. *New essays in the legal and political theory of property*. P. 53.

³⁷ V. Pakalniškis. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas // *Jurisprudencija*. 2002, Nr. 28(20), P. 73.

³⁸ Allen T. *Property and the Human Rights Act 1998*. P. 145.

³⁹ S. Cirtautienė, D. Vasarienė. *Social purpose of private property*//*Jurisprudencija*. 2009, Nr. 4(118), P. 107.

⁴⁰ Šiuolaikinė Konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2005.

⁴¹ Raff. *Private property and environmental responsibility. A comparative study of German real property law*. P. 166.

⁴² Ten pat. P. 171.

⁴³ S. Cirtautienė, D. Vasarienė. *Social purpose of private property*//*Jurisprudencija*. 2009, Nr. 4(118), P. 112.

apsauga. Konstitucijos 46 str. nustato, kad valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, o 54 str. įtvirtina valstybės rūpinimąsi natūralia gamtine aplinka, gyvūnija, augalija ir ypač vertingų vietovių apsauga. Taigi, iš konstitucinio reguliavimo galime daryti išvadą, jog tam tikri objektai turi tarnauti visuomenės poreikiams ir dėl jų galimi privačios nuosavybės ribojimai.

Nuosavybės socialinę funkciją savo praktikoje yra pripažinęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau LRKT). „Valstybės turtas nėra savitikslis, jis turi duoti naudą visuomenei. Pabrėžtina valstybės nuosavybės socialinė funkcija. Valstybės institucijos, veikdamos visuomenės interesais, turi tarnauti bendram tautos gėriui“⁴⁴. „Nuosavybė atlieka ir socialinę funkciją. Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 23 straipsnio nuostatas, yra konstatavęs, kad nuosavybė įpareigoja ir kad šia nuostata yra išreiškiamą nuosavybės socialinė funkcija“⁴⁵.

Taip pat nuosavybės teisės socialinė funkcija aiškinama ir Europos Bendrijos teisės lygmeniu. Europos Teisingumo Teismas (toliau ETT) savo praktikoje yra konstatavęs, jog „teisė į nuosavybę [...] turi būti interpretuojama jos saugomos veiklos socialinės funkcijos kontekste“⁴⁶.

Būtent socialinių santykių specifika ir nuosavybės socialinė paskirtis neleidžia absoliutinti nuosavybės teisės ir sudaro jos ribojimo teorinį pagrindą. Kaip žinoma, yra absoliučios žmogaus teisės ir teisės, kurios tam tikromis sąlygomis gali būti ribojamos⁴⁷. Nuosavybės teisė patenka būtent į antrąją grupę. Dar romėnai, kurie nuosavybės teisę suprato kaip „visišką teisę, pasireiškiančią tuo, kad savininkas jam priklausančiam daiktui turi absoliučią valdžią“⁴⁸, pripažino jos apribojimus viešojo intereso naudai. Jie išskyrė nuosavybės teisės ribojimus pagal subjektus, kurių naudai jie taikomi: ribojimai, ginantys visuomenės interesus (juos nustatė viešojo teisė), ir ribojimai kaimynų naudai (įtvirtinti privatinėje teisėje)⁴⁹. Prie pirmųjų buvo priskirtini su statybos, žemės ūkio sritimis susiję apribojimai. Antrajai grupei priklausė kaimyninio sklypo savininko interesų nulemti apribojimai. Pažymėtina, kad romėnų teisė neturėjo bendros taisyklės, taikomos nuosavybės teisės ribojimams – viskas priklausė nuo konkrečių situacijų⁵⁰.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas „Dėl teisės aktų, kuriais buvo sprendžiami iki Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo Lietuvoje veikusių valstybinių profesinių sąjungų valdyto turto klausimai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2003, Nr. 93-4223.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio 1, 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2005, Nr. 63-2235.

⁴⁶ Usher J. A. Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai. Naujoji Rosma, 2001. P. 112.

⁴⁷ Birmontienė T. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. P. 341.

⁴⁸ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. P. 125.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat. P. 126.

1789m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje kaip vienas iš pagrindinių principų buvo įtvirtinta nuosavybės neliečiamybė kartu nurodant jos apribojimo pagrindus: visuomenės nauda, įstatymo numatyti atvejai, teisingas atlyginimas⁵¹. Šie, dar XVIIIa. pab., suformuluoti pagrindai buvo vėliau perimti kitų valstybių ir įtvirtinti dabartiniame jų teisiniame reguliavime konstituciniu lygiu. Kaip pavyzdžius galime pateikti: Vokietijos Konstitucijos 14 str., Suomijos Respublikos Konstitucijos 15 str., Estijos Respublikos Konstitucijos 32 str., Latvijos Respublikos Konstitucijos 105 str., Lenkijos Respublikos Konstitucijos 64 str., Rusijos Federacijos Konstitucijos 35 str.⁵². Lyginamuoju aspektu pažvelgus į šias normas galime teigti, kad visos jos numato privačios nuosavybės teisės ribojimą tik viešojo intereso naudai.

Analogiškas reguliavimas įtvirtintas ir Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje⁵³. Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. nustatyta, kad iš nieko negali būti atimta nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais.

Konstitucijos 23 str. taip pat numatyta, jog nuosavybės teisės apribojimas galimas tik dėl viešojo intereso – nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginant. Ši konstitucinė nuostata perkelta ir į Lietuvos Respublikos Civilinį kodeksą⁵⁴ (toliau CK). Nuosavybės teisės ribojimo pagrindai detaliau bus aptariami kituose skyriuose.

1.4. Viešoji nuosavybė nuosavybės teisiniame institute

Šiuolaikinėje nuosavybės teisės doktrinoje skiriamos privačiosios ir viešosios nuosavybės teisės rūšys. Kaip visuotinai pripažįstama, egzistuoja įvairūs nuosavybės teisės objektai, savo svarba reikšmingi visos visuomenės narių interesų patenkinimui užtikrinti. Todėl, tam tikrais atvejais, minėtus nuosavybės teisės objektus teisinga pripažinti viešosios nuosavybės objektais. Taigi, dėl visuomenės suinteresuotumo jais, galime teigti, jog viešoji nuosavybė – tai nuosavybė, kurios savininkas yra tauta. Konstitucija skelbia, jog: suverenitetas priklauso Tautai (2 str.), aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus (4 str.), valdžios įstaigos tarnauja žmonėms (5 str.), valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei (46 str.). Iš šių konstitucinių nuostatų galime daryti išvadą, kad tauta savo nuosavybės

⁵¹ Užsienio teisės istorijos chrestomatija/red. V. Vasiliauskas. Vilniaus universiteto leidykla, 1999. P. 108.

⁵² Šiuolaikinė Konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2005.

⁵³ Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 74/2262.

valdymo, naudojimo, disponavimo teisę perdavė valstybės, savivaldybių institucijoms, kurias Konstitucija įpareigoja veikti tautos labui, t.y. tarnauti viešajam interesui, užtikrinti jo gynimą. Nors tauta nedaro tiesioginio poveikio savo nuosavybės teisės objektui, ji išsaugo savininkės teises⁵⁵.

Viešosios nuosavybės teisės įgyvendinimas pasižymi tam tikrais ypatumais:

1) viešosios nuosavybės teisė įgyvendinama vadovaujantis viešosios teisės principais ir normomis⁵⁶. Visų pirma turėtume kalbėti apie administracinę teisę, kurios reguliavimo objektas yra visuomeniniai santykiai, susiklostantys viešojo valstybinio valdymo (viešojo administravimo) srityje. Viešasis administravimas – tai veikla, kuria iš esmės yra sprendžiami valstybinio lygmens klausimai, nustatomos elgesio taisyklės, pasižyminčios imperatyvumu. Iš esmės, administracinės teisės ir viešosios teisės plačiąja prasme reguliavimo objektas yra viešasis interesas. Viešojo administravimo subjektai nustatydami teisinį reguliavimą, reglamentuojantį žmonių elgesį imperatyviomis teisės normomis, veikia viešojo intereso tikslais. Kadangi viešosios nuosavybės teisiniai santykiai pasižymi viešojo intereso egzistavimu, jie taip pat yra viešosios teisės reglamentavimo objektas. Todėl viešosios nuosavybės teisės įgyvendinimą nustato viešosios teisės aktai : Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas⁵⁷, Koncesijų įstatymas⁵⁸, Viešųjų pirkimų įstatymas⁵⁹, Žemės įstatymas⁶⁰ ir kiti teisės aktai. Priešingai nei privačios nuosavybės teisinio reglamentavimo atveju, viešosios nuosavybės teisinių santykių reguliavimui CK taikomas subsidiariai. CK 1.1 str. 2 d. įtvirtina, jog turtiniams santykiams, kurie pagrįsti įstatymų nustatytu asmenų pavaldumu valstybės institucijoms ir kurie tiesiogiai atsiranda, kai valstybės institucijos atlieka valdžios funkcijas (realizuojamas pavaldumas) arba įstatymų nustatytas asmenims pareigas valstybei ar jos taiko įstatymų nustatytas administracines ar baudžiamąsias sankcijas, įskaitant valstybės mokesčių, kitų privalomų rinkliavų ar įmokų valstybei ar jos institucijoms, valstybės biudžeto santykius bei kitokiems santykiams, kuriuos reglamentuoja viešosios teisės normos, šio kodekso normos taikomos tiek, kiek šių santykių nereglamentuoja atitinkami įstatymai, taip pat šio kodekso įsakmiai nurodytais atvejais. Vokietijos teisės doktrinoje taip pat teigiama, jog viešosios nuosavybės teisinis reglamentavimas nepatenka į privatinės teisės reguliavimo sferą ir yra viešosios (administracinės) teisės reguliavimo sritis, orientuota į viešosios

⁵⁵ Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V., Vasarienė D. Daiktinė teisė. Vilnius, 2010. P. 130.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas//Valstybės žinios. 1998, Nr. 54-1492, 1999, Nr. 55-1772.

⁵⁸ Koncesijų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 92-2141, 1998, Nr. 25-632.

⁵⁹ Viešųjų pirkimų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 84-2000, 1997, Nr. 117-3000.

⁶⁰ Žemės įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 34-620, 1995, Nr. 53-1294.

nuosavybės objekto visuomeninės naudos⁶¹, t.y. viešojo intereso užtikrinimą. Netgi teigiama, jog neįmanoma tiksliai atspindėti nuosavybės teisės, jos reguliavimo neatsižvelgiant į viešosios teisės principus⁶².

2) viešosios nuosavybės teisę įgyvendina ypatingi subjektai – valstybė ir savivaldybės⁶³. Kaip jau buvo minėta, tauta yra tikrasis viešosios nuosavybės savininkas, kuris savo teisę daryti faktinį ar teisinį poveikį nuosavybės objektui yra perdavęs valstybei, savivaldybėms, veikiančioms per savo institucijas. Šios nuosavybę valdo turto patikėjimo teise. Turto patikėjimo teisiniai santykiai šiuo atveju pasižymi tam tikra specifika dėl subjektų, esančių teisinio santykio šalimis. Perduotą turtą (viešosios nuosavybės objektus) valstybė, savivaldybės privalo valdyti, naudoti, juo disponuoti atsakingai, pagal konkretaus objekto tikslą, kad subjektas, perdavęs jį, gautų naudą. Kitaip tariant, jos yra saistomos tautos, viešojo intereso. Šie turto patikėjimo teisiniai santykiai teorijoje vadinami viešuoju patikėjimu ir yra susiformavusi Viešojo patikėjimo doktrina (The Public Trust Doctrine)⁶⁴. Ši doktrina, kurios ištakos siekia romėnų teisę, susijusi su valstybės gamtinių išteklių, kultūrinių vertybių nuosavybe. Valstybė turi teisę valdyti šiuos bendrus visai visuomenei išteklius. Tauta, sukūrusi valstybę ir perdavusi jai įgaliojimus veikti tautos vardu, patikėjo valdyti ir bendrą jos turtą. Tokio perdavimo tikslas – koncentruotas išteklių valdymas, jų išsaugojimas ateities kartoms. Kaip pagrįstai teigia P. Bonfante - „valstybė gali perduoti savo turtą privatiems savininkams, bet tokio santykio pagrindu atsirandantis privatus interesas turi tarnauti įgyvendinant viešąjį interesą, kurio užtikrinimas yra neatsiejamas nuo valstybės interesų. Valstybė išlieka pagrindinis tokios žemės nuosavybės teisės įgyvendinimo subjektas“⁶⁵. Viešojo patikėjimo doktrina yra plačiai išplėtotą bendrosios teisės tradicijos valstybėse, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose. Čia ne tik teorijoje, bet ir teismų praktikoje pabrėžiama, jog valstybė veikia kaip patikėtinis žmonių naudai⁶⁶. „Viešasis patikėjimas yra valstybės pareigos saugoti visuomenės bendrą gamtinį palikimą patvirtinimas“⁶⁷. Šie objektai priklauso visuomenei, todėl turi būti naudojami, eksploatuojami išimtinai viešojo, o ne privataus intereso naudai. Galime teigti, jog ir Konstitucinis Teismas savo praktikoje remiasi Viešojo patikėjimo doktrina, nors nutarimuose *expressis verbis* to nėra pareiškęs. Kaip pavyzdį galime paminėti nutarimą, kuriame buvo konstatuota, jog „valstybei nuosavybės teise priklausantis turtas turi būti tvarkomas taip, kad tarnautų bendrai tautos gerovei, visos visuomenės

⁶¹ Raff. Private property and environmental responsibility. A comparative study of German real property law. P. 161.

⁶² Ten pat. P. 194.

⁶³ Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V., Vasarienė D. Daiktinė teisė. Vilnius, 2010. P. 131.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Cituota pagal.: Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V., Vasarienė D. Daiktinė teisė. Vilnius, 2010. P. 132.

⁶⁶ http://www.slc.gov/policy_statements/public_trust/public_trust_doctrine.pdf; prisijungimo laikas: 2010-11-23 12.57.

⁶⁷ Ten pat.

interesui; valstybės turtas yra viena iš priemonių viešajam interesui, socialinei darnai užtikrinti; valstybinės valdžios institucijos, kitos valstybės institucijos, turinčios įgaliojimus priimti sprendimus dėl valstybei nuosavybės teise priklausančio turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo, pačios nėra šio turto savininkės – jis priklauso visai valstybei⁶⁸.

3) įgyvendinant viešosios nuosavybės teisę subjektų sprendimai turi būti griežtai motyvuoti užtikrinti viešąjį interesą⁶⁹. Atsižvelgiant į tai, kad viešosios nuosavybės teisinius santykius reglamentuoja viešoji teisė, o CK taikomas tik subsidiariai, taip pat į tai, jog taikomas imperatyvus teisinio reguliavimo metodas, teisės aktai, įtvirtinantys viešosios nuosavybės teisę reglamentuojančias teisės normas, turi būti aiškūs. Įstatymų leidejas privalo suformuluoti subjektines teises ir pareigas, įgaliojimus, kurie suteikiami subjektams, viešojo patikėjimo teise valdantiems bendrą nuosavybę, bei turintiems pareigą ją valdyti visuomenės interesų naudai, išsaugant ateities kartoms, bei išvengiant žalos. Savo ruožtu įgaliotų subjektų priimami sprendimai turi būti motyvuoti, nukreipti bendro gėrio kūrimui ir užtikrinimui.

4) valstybė, savivaldybė, jų institucijos, įgyvendinančios viešosios nuosavybės teisę, yra politiniai dariniai⁷⁰. Autorės nuomone, doc. dr. D. Vasarienė pagrįstai teigia, jog minėti subjektai, sudarinėdami sandorius dėl valstybės ar savivaldybių turto valdymo, naudojimo, disponavimo juo, turi atsižvelgti ir įvertinti makroekonominis ir politinius procesus. Neužtenka vien tik pasakyti, kad turi būti paisoma viešojo (tautos, bendrojo) intereso ir veikiama tik jo naudai. Valstybė nėra ir negali veikti atsietai nuo jų supančių procesų. Valstybėje susiklostantys įvairūs ekonominiai, politiniai, socialiniai procesai vienaip ar kitaip veikia ir institucijų priimamus sprendimus bei visą visuomeninę realybę, tarp jų ir viešosios nuosavybės teisinius santykius. Iš esmės galime teigti, jog minėti makroekonominiai, politiniai ir kitokie procesai kartu taip pat yra ir viešasis interesas, nes visuomenė turi tiesioginį suinteresuotumą šių procesų eiga, reikšme, galimu poveikiu jos interesams. Be to, valstybė veikia ir tarptautinėje erdvėje, dalyvauja įvairiuose diplomatiniuose, politiniuose santykiuose. Jų metu priimami tam tikri sprendimai gali daryti įtaką ir viešosios nuosavybės teisei, pvz.: teisės aktai nustato išskirtines sąlygas užsienio valstybių diplomatinių atstovybių ir konsulinių įstaigų reikmėms išsinuomoti valstybinės žemės sklypus⁷¹. Galimos situacijos, kai, žiūrint iš protingumo, ekonomiškumo principų pusės, jie nevysiškai atitiks viešąjį (tautos) interesą, tačiau bus nulemti valstybės užsienio politikos.

⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 4.96 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Valstybės žinios, 2008, Nr. 126-4816.

⁶⁹ Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V., Vasarienė D. Daiktinė teisė. Vilnius, 2010. P. 132.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat. P. 133.

5) priimant sprendimus, susijusius su viešosios nuosavybės teise, privalu vadovautis efektyvumo ir racionalumo principais, taip pat kitais įstatymuose įtvirtintais viešosios nuosavybės teisės įgyvendinimo principais⁷². Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 8¹ straipsnyje⁷³ įtvirtinti principai kaip turi būti valdomas, naudojamas valstybei, savivaldybėms priklausantis turtas:

Visuomeninės naudos principas, reiškiantis, kad valstybės ir savivaldybių turtas turi būti valdomas, naudojamas ir juo disponuojama rūpestingai, siekiant užtikrinti visuomenės interesų tenkinimą. Kadangi, visuomenė yra tikroji viešosios nuosavybės savininkė, jos naudai ir jos interesais viešoji nuosavybė ir turi būti valdoma.

Efektyvumo principas reiškia, kad sprendimais, susijusiais su valstybės ir savivaldybių turto valdymu, naudojimu ir disponavimu juo, turi būti siekiama maksimalios naudos visuomenei. Konkrečiai apibrėžti maksimalią naudą yra sunku. Kas yra maksimali nauda turėtų būti sprendžiama konkrečiu atveju. Prieš priimant sprendimą, sudarant sandorį dėl viešosios nuosavybės turi būti racionaliai apmąstomos pasekmės, ar konkretus veiksmas bus ekonomiškai, ir svarbiausia, ar jis atitiks visuomenės poreikius, ar nebus pažeistas viešasis interesas.

Racionalumo principas reiškia, jog valstybės ir savivaldybių turtas turi būti tausojamas, nešvaistomas ir racionaliai tvarkomas. Kitaip tariant, teigiama, jos viešosios nuosavybės valdymas turi būti protingas, ekonomiškai, teikti maksimalią naudą visuomenei, nebūtų priimami skuboti ar neapgalvoti sprendimai. Čia vėl galime pasiremti Viešojo patikėjimo doktrina – racionaliai valdyti, naudoti ir disponuoti patikėtu turtu taip, kad jis būtų išsaugotas ateinančioms kartoms.

Viešosios teisės principas lemia, kad sandoriai dėl valstybės ir savivaldybių turto turi būti sudaromi tik teisės aktų, reglamentuojančių disponavimą valstybės ir (ar) savivaldybių turtu, nustatytais atvejais ir būdais. Kaip jau buvo minėta, viešosios nuosavybės įgyvendinimą reglamentuoja viešoji teisė, pasižyminti imperatyviu teisiniu reguliavimu. O įstatymų leidėjas turi pareigą aiškiai apibrėžti teises ir pareigas bei įgaliojimų apimtį. Taigi, viskas, kas nėra tiesiogiai leista įstatymo, draudžiama.

Viešosios nuosavybės teisės objektais gali būti įvairus turtas. Konstitucijos 47 straipsnis įtvirtina, jog valstybei išimtinė nuosavybės teise priklauso: žemės gelmės, valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai, istorijos, archeologijos ir kultūros objektai. Pagal Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymą, valstybės ir savivaldybių turtas yra skirstomas į: ilgalaikį materialųjį (žemė, vidaus vandenys, miškai, parkai, pastatai,

⁷² Ten pat.

⁷³ Valstybės žinios, 1998, Nr. 54-1492; 2002, Nr. 60-2412.

statiniai, kiti nekilnojamieji daiktai ir t.t), nematerialujų (heraldikos objektai, patentai, licencijos ir kt.), finansinį (iš mokesčių, įmokų, kitų rinkliavų gaunami biudžeto piniginiai ištekliai, vertybiniai popieriai ir kt.) ir trumpalaikį materialųjį turtą. Iš esmės viešosios nuosavybės teisinis statusas suteikiamas tokiems civilinių teisių objektams, kuriems nesuteikus šio statuso iškiltų grėsmė nebūti išsaugotiems, nebūti prieinamiems visuomenei. Tokie objektai kaip specialios paskirties žemė, gamtiniai ištekliai, strateginės ekonominės reikšmės, rekreaciniai, istoriniai objektai, viešieji parkai, komunikacijos, susisiekimo infrastruktūros objektai ir t.t. išreiškia viešąjį interesą. Visuomenė yra suinteresuota gauti šio turto teikiamą naudą, todėl tikslinga jo administravimą centralizuoti, t.y. patikėti jo valdymą valstybei ar savivaldybėms.

Vokietijos teisės doktrinoje išskiriami du požymiai, kuriais pasižymi viešosios nuosavybės teisės objektas: 1) jo funkcija – teikti visuomeninę naudą; 2) jis valdomas turto patikėjimo teise⁷⁴. Pagal tikslą, viešosios nuosavybės teisės objektai skirstomi į: a) administracinės paskirties objektus, pvz.: visuomeniniai pastatai; b) skirtus visuomeniniam naudojimui. Šios kategorijos objektai dar skirstomi pagal tai, ar reikalingas leidimas naudojimuisi jais į: bendro naudojimo, kuriems nereikia jokio leidimo, specialaus naudojimo, ir institucinio naudojimo, kuriems reikia leidimo; c) religinius objektus, skirtus religinėms apeigoms atlikti⁷⁵. Taipogi pripažįstama, kad viešosios nuosavybės objektai tiesiogiai tarnauja bendrai visuomenės naudai, jos poreikiams, t.y. viešajam interesui ir dėl savo ypatingos reikšmės yra reguliuojami viešosios teisės normų.

Viešąją nuosavybę turtas gali tapti bendraisiais civiliniais teisiniais bei specialiais teisės aktuose numatytais būdais⁷⁶. Bendrieji būdai: šeimininkio turto įgijimas (CK 4.58 str.), rasto daikto perėjimas valstybės nuosavybėn (CK 4.62 str. 3 d.), valstybės ir savivaldybių nuosavybės teisė į paveldėtą turtą (CK 5.2 str.).

Specialieji viešosios nuosavybės teisės įgijimo būdai: daikto paėmimas visuomenės poreikiams (Konstitucijos 23 str., CK 4.100 str., Žemės įstatymas, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 1-ojo protokolo 1 str.), viešasis pirkimas (Viešųjų pirkimų įstatymas⁷⁷), mokesčiai, rinkliavos ir kiti privalomieji mokėjimai (Mokesčių administravimo įstatymas⁷⁸), turto konfiskavimas, netinkamai laikomų kultūros vertybių perėjimas valstybės nuosavybėn (Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas⁷⁹).

⁷⁴ Raff. Private property and environmental responsibility. A comparative study of German real property law. P. 161.

⁷⁵ Ten pat. P. 162.

⁷⁶ Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V., Vasarienė D. Daiktinė teisė. Vilnius, 2010. P. 145.

⁷⁷ Viešųjų pirkimų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 84-2000, 1997, Nr. 117-3000.

⁷⁸ Mokesčių administravimo įstatymas//Valstybės žinios. 2004, Nr. 63-2243, 2004, Nr. 116-4320.

⁷⁹ Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 14-352, 1997, Nr. 65-1550.

Nors viešoji nuosavybė atspindi bendrą visuomenės interesą ir pretenduoja teikti naudą visiems visuomenės nariams, įgyjant viešosios nuosavybės teisę specialiais būdais neretai kyla viešųjų ir privačiųjų interesų konfliktas. Jį būtina išspręsti taip, kad nebūtų nepagrįstai pažeisti nei vieni, nei kiti interesai, o būtų išlaikyta protinga, teisinga ir proporcinga jų pusiausvyra.

Apibendrinant tai, kas buvo išdėstyta šiame skyriuje, galime teigti, jog nuosavybės teisiniai santykiai yra vieni iš esminių socialinių santykių, susiklostančių visuomenėje. Pripažįstama, jog nuosavybės teisė yra asmens egzistencinis pradas, jo orumo ir kitų teisių pagrindas, užtikrinantis asmens tapatumą, savarankiškumą. Taipogi ir materialinį nepriklausomumą, kuris leidžia asmeniui laisvai veikti civilinėje apyvartoje ir socialiniuose santykiuose. Nuosavybės teisės svarbą patvirtina ir tai, jog įvairiais laikotarpiais buvo kuriamos ir plėtojamos įvairios doktrinos, savaip pagrindžiančios ir aiškinančios nuosavybės reikšmę ir vietą socialinių santykių sistemoje: nuo prigimtinės teisės teorijų su savo atšakomis iki ekonominių, ir radikalumu pasižyminčių ideologijų: liberalizmo ir socializmo. Teisus profesorius A. Vaišvila teigdamas, jog „socialines revoliucijas ir reformas skatino ir tebeskatina ne kas kita kaip teisingumo siekis ir ryžtinga kova dėl jo. Civilizacijos pažanga nuo vergovinės, feodalinės, kapitalistinės iki šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės tėra tik to paties teisingumo pažangos istoriniai pasireiškimai, jo stiprėjimo, didėjimo stadijos. Tiek pažengiama į priekį, kiek įgyvendinama teisingumo“⁸⁰.

Galiausiai XXa. antroje pusėje susiformavo ir dabar teisinėje valstybėje egzistuoja socialinių santykių modelis, lemiantis ir socialinį požiūrį į nuosavybės teisę, pabrėžiantis nuosavybės teisės socialinę funkciją. Socialinė nuosavybės teisės paskirtis suponuoja galimą proporcingą privačios nuosavybės teisės ribojimą dėl viešojo intereso. Nuosavybės teisės institute išskiriama viešoji nuosavybė užima svarbią vietą kaip išreiškianti visuomenės socialinį interesą. Dėl to akcentuojama tai, jog negalima apsiriboti vien tik privačiu interesu ir jo apsauga (privačios nuosavybės gynimu), o būtina paisyti ir viešo intereso (viešosios nuosavybės apsaugos), nes egzistuoja objektai, kurie dėl jų esminės reikšmės visuomenės gyvenimui, dėl teikiamos naudos ir būtinumo juos išsaugoti kaip visuomeninę vertybę, tampa viešosios nuosavybės teisės objektais. Nors pagal Viešojo patikėjimo doktriną juos valdo, naudoja ir jais disponuoja suverenas, t.y. valstybė, tikrasis jų savininkas išlieka tauta. Todėl subjektai, įgyvendinantys viešosios nuosavybės teisę, privalo veikti vadovaudamiesi tautos – viešojo – intereso prioritetu, kad visuomenė gautų naudą ir nebūtų pažeisti jos interesai valdant valstybės turtą ar sudarant dėl jo sandorius. Tą turi

⁸⁰ A. Vaišvila. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė (metodologinis aspektas)//Jurisprudencija. 2002, Nr. 24(16), P. 196.

užtikrinti viešosios teisės, reglamentuojančios viešosios nuosavybės įgyvendinimą, imperatyvios teisės normos. Taigi, dėl viešojo intereso gali būti apribota privačios nuosavybės teisė. Įgyvendinant viešosios nuosavybės teisinius santykius gali kilti kolizija tarp viešojo ir privataus interesų. Tam, kad nepagrįstai nebūtų pažeistas nei vienas iš interesų, iškyla būtinybė išlaikyti proporcingą, teisingą viešojo ir privataus interesų balansą.

2. VIEŠASIS INTERESAS NUOSAVYBĖS TEISINIUOSE SANTYKIUOSE

Šiuolaikinėje teisės doktrinoje, grindžiamoje teisių ir pareigų vienove, dėmesys teikiamas socialinio kompromiso paieškoms, interesų derinimui ir atviros, demokratinės visuomenės kūrimui. Nors visuotinai pripažįstama asmens laisvė veikti – ji nėra neribojama. Analogiškai ir kalbant apie nuosavybės teisę, nuosavybės neliečiamumas nėra absoliutus. Jau ankstesniame skyriuje aptarėme, viešosios nuosavybės teisės reikšmę bei privačios nuosavybės teisės galimus apribojimus viešojo intereso naudai. Apskritai, šiandieninėje visuomenėje viešasis interesas yra dažnai eskaluojamas. Jis yra pagrindinė asmens subjektinių teisių ir laisvių ribojimo demokratinėje teisinėje valstybėje priežastis ir viena iš teisėtumo sąlygų. Todėl šiame skyriuje bus analizuojama: kas yra viešasis interesas, kaip jis aiškinamas teisės doktrinoje ir nacionalinėje bei tarptautinėje teismų praktikoje bei kas yra pripažįstama viešuoju interesu nuosavybės teisiniuose santykiuose.

2.1. Viešojo intereso samprata

Teisės doktrinoje ir apskritai moksle nėra suformuluota visuotinė, vienareikšmiška viešojo intereso sąvoka. Yra pateikiama įvairių teorijų, savaip aiškinančių ir pagrindžiančių interesą. Pavyzdžiui, Išorinių aplinkybių teorija intereso šaltiniu laiko poreikį, nors jų netapatina. Be to, aiškinama, kad interesas yra nukreiptas į tam tikrą reikšmingą objektą, dėmesys kuriam rodo intereso buvimą. Vidinio veiksnio teorija pabrėžia valinį intereso bruožą ir manoma, kad interesas yra vidinio noro pažinti tikrovę rezultatas. Sąveikos teorijos atstovai teigia, kad interesas yra ypatingas poreikis, atsirandantis visuomeniniuose santykiuose⁸¹. Iš tikrųjų visuomeniniuose santykiuose egzistuoja įvairių objektų, kuriais visuomenė turi pagrįstą suinteresuotumą, pvz.: nacionaliniai parkai, strateginės reikšmės žemės sklypai, ekonominiai ištekliai ir t.t. Akivaizdu, kad juos galime laikyti visuomenės poreikiais. Kaip teigiama teisinėje literatūroje, interesas dažnai yra

⁸¹ Krivka E. Viešojo intereso gynimas civiliniame procese. Monografija. Vilnius, 2009. P. 24.

apibrėžiamas kaip poreikis, tačiau šios sąvokos nėra visiškai tapačios⁸². Poreikiu gali būti laikoma visa, kas gyva, tuo tarpu interesas yra ypatingas – socialinis poreikis. Taigi, intereso sąvoka gali būti taikoma tik visuomeniniame gyvenime⁸³. Visuomenėje gali būti įvairių interesų: politinių, ekonominių, dvasinių ir kt. Tačiau tik svarbiausi iš jų virsta teisės ginamais interesais, kurių užtikrinimas ir gynyba garantuojama valstybės. Kadangi socialiniai santykiai sieja visus visuomenės narius, svarbiausi interesai yra bendražmogiški, jie yra bendri ir vienodai aktualūs visai visuomenei. Todėl viešojo intereso subjektai yra visuomenė ir atskiros jos grupės. Iš esmės yra galimos situacijos, kai tam tikri dalykai yra reikšmingi tik tam tikrai socialinei grupei. Taigi, visuomenės ir socialinių grupių interesai tam tikrais atvejais gali sutapti arba nesutapti, tuo pasireiškia demokratinės visuomenės pliuralizmas. Pats savaime pliuralizmas yra teigiamas dalykas, tačiau svarbu, kad jis nevirstų atvira priešprieša tarp atskirų socialinių grupių ar socialinės grupės ir visos visuomenės. Todėl manytina, jog tokioje situacijoje reikia vadovautis žmogaus teisių užtikrinimo principu ir užkirsti kelią bet kokiam neteisėtam teisių ribojimui. Svarbu pabrėžti, kad „viešasis interesas nėra privačių interesų aritmetinė suma“⁸⁴. Visuomenė yra sudėtinga socialinė sistema, kurioje norint prisitaikyti, būtina savo asmeninius interesus derinti su kitų visuomenės narių interesais, todėl galime teigti, jog darnus sugyvenimas bendrąja prasme yra viešasis interesas, dėl kurio gali būti reikalaujama apriboti individualias asmens teises. Tai suponuoja viešojo intereso dvilypumą: viena vertus, viešasis interesas yra tarsi elgesio tikslas, siekiamybė, kai iš asmens tikimasi, kad veikdamas jis atsižvelgs į visuomenės interesus. Kita vertus, tai lemia asmens veiksmų laisvės ribojimą, kai jo individualus interesas yra paaukojamas viešojo intereso naudai⁸⁵.

Mokslinėse diskusijose dėl viešojo intereso keliamas klausimas ar galime dėti lygybės ženklą tarp viešųjų interesų ir valstybinių interesų. Vienos pozicijos šalininkai mano, kad valstybiniai interesai neapima visų visuomeninių poreikių ir apskritai negalima priešinti valstybinių interesų viešiesiems, ir atvirkščiai⁸⁶. Netgi yra manančiųjų, kad nėra savarankiško valstybinio intereso ir, kad negalima lyginti viešojo intereso su valstybės interesais⁸⁷. Tačiau manytina, jog derėtų pritarti pozicijai, kad demokratinė valstybė, veikiama teisės ir gerbianti žmogaus teises, suprantama kaip visuomenės politinė organizacija, todėl valstybinius ir visuomeninius interesus

⁸² Ten pat. P. 25.

⁸³ Ten pat. P. 29.

⁸⁴ E. Krivka. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje//Jurisprudencija. 2007, Nr. 10(100), P. 17.

⁸⁵ J. Gumbis. Public interest: problem of conceptualisation// Socialiniai mokslai. 2006, Nr. 1(51), P. 9.

⁸⁶ E. Krivka. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje//Jurisprudencija. 2007, Nr. 10(100), P. 17.

⁸⁷ V. Yarkov. Protection of public interests in Russian civil procedure//Privatinė teisė: praeitis, dabartis, ateitis. Liber Amicorum Valentinas Mikelėnas. Justitia. Vilnius, 2008.

turėtume laikyti tapačiais⁸⁸. Visuomenė yra vienas iš valstybės požymių ir elementų, todėl, kaip jau buvo minėta, autorės nuomone, valstybę sudaro visuomenė. Visuomenės interesai kartu yra ir valstybės interesai, jie susiję abipusiu ryšiu. Tačiau kyla abejonių vertinant poziciją, jog „valstybės reikmės yra neatsiejamos nuo visuomenės interesų ir turi juos atitikti“⁸⁹. Neabejotina, jog turi atitikti, tačiau ar visada atitinka? Kaip teigia, doc. dr. D. Vasarienė, tam tikri valstybės veiksmai gali būti sąlygoti politinių, tarptautinių įsipareigojimų, užsienio politikos siekių ir žiūrint iš visuomenės interesų pusės neatitikti racionalumo ar efektyvumo kriterijų⁹⁰. Kitaip tariant, tam tikri valstybės sprendimai gali neatnešti realios naudos visuomenei. Taigi, praktiškai, tam tikrais atvejais, nuostata „turi atitikti“ gali būti tik siekiamybė. Tačiau bendrąja prasme, galime daryti išvadą, jog sąvoka „viešasis interesas“ apima ir visuomeninius, ir valstybinius interesus. Tą yra konstatavęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2008 m. gegužės 20 d. nutarime bei kituose nutarimuose.

Pabrėžtina tai, kad viešojo intereso turinys yra neapibrėžtas. Moksliniame diskurse nėra pateikiama kriterijų ar ribų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti, kokie interesai gali ar turi būti laikomi viešaisiais, kaip nustatyti ar tam tikras dalykas teikia bendrą naudą ir ar ji pakankama pripažįstant interesą viešuoju. Matyt, į šiuos klausimus turi atsakyti teismų praktika, nagrinėdama konkrečius atvejus. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pasakęs, jog visuomenės poreikiai – tai visuomenės ar jos dalies interesai, kuriuos užtikrinti ir tenkinti yra valstybės konstitucinė pareiga, valstybė turi veikti visos visuomenės interesais⁹¹.

Viešasis interesas yra tai, dėl ko sutaria visuomenė ar tam tikra jos dalis, bendras rezultatas, kurio ji siekia, kuris būtinas visų visuomenės narių interesų patenkinimui, socialinės taikos ir bendros gerovės užtikrinimui. „Tai objektyviai egzistuojantys, teisės saugomi ir ginami visuomenės ir atskirų jos grupių bendrieji socialiniai poreikiai, kuriuos lemia visuotinai reikšmingi stabilumo ir pozityvių pokyčių visuomenėje siekiai“⁹².

2.2. Viešojo intereso turinys

Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁹³ 23 str. įtvirtinta galimybė paimti nuosavybę visuomenės poreikiams. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁹⁴

⁸⁸ E. Krivka. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje//Jurisprudencija. 2007, Nr. 10(100), P. 17.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V., Vasarienė D. Daiktinė teisė. Vilnius, 2010. P. 133.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 4.96 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 126-4816.

⁹² Krivka E. Viešojo intereso gynimas civiliniame procese. Monografija. Vilnius, 2009. P. 47.

⁹³ Lietuvos Respublikos Konstitucija// Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

Pirmojo protokolo 1 str. numatyta, jog nuosavybė gali būti paimta, kai tai yra būtina visuomenės interesams. Civilinio kodekso⁹⁵ 4.100 str. 1 d. kalba apie nuosavybės paėmimą visuomenės poreikiams. Žemės įstatymo⁹⁶ 45 str. reglamentuoja žemės paėmimą visuomenės poreikiams. Taip pat ir kai kurie kiti įstatymai numato atvejus, kai dėl visuomenės poreikių gali būti paimta žemė ar kita privati nuosavybė, pvz.: Atominės elektrinės įstatymas⁹⁷, Gamtinių dujų įstatymas⁹⁸ ir kt. Nei vienas iš minėtų teisės aktų nepateikia jokių kriterijų, kuriais šiuos aktus taikantys subjektai galėtų vadovautis interpretuodami viešąjį interesą, nustatinėdami jo buvimą ir apimtį. Palyginus jų lingvistinę formą, matome, jog pvz.: Konstitucijoje *expressis verbis* nėra įtvirtinta sąvoka „viešasis interesas“. Vartojamos sąvokos: „visuomenės poreikiai“ (23 str.), „bendra tautos gerovė“ (46 str.).

Kaip minėta, viešojo intereso fakto konstatavimas ir jo aiškinimas yra teismų kompetencija, todėl paanalizuokime teismų praktiką šiuo klausimu.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas savo praktikoje yra įvardinęs, jog Konstitucija gina: „visuomenės interesus“, „valstybės interesus“, „valstybinius interesus“, „Lietuvos interesus“⁹⁹. Nepaisant sąvokų, įtvirtintų teisės aktuose, lingvistinės išraiškos, visos jos savo turiniu iš esmės reiškia tą patį, t.y. viešąjį interesą. Tokį Konstitucinio teismo išaiškinimą akivaizdu, jog lėmė turinio pirmenybės prieš formą principas. Doktrinoje išsakyta poziciją, jog valstybės ir visuomenės interesai yra tapačios sąvokos, pripažįsta ir Konstitucinis Teismas. Konstatuota, jog valstybė privalo veikti visuomenės interesais, todėl valstybės reikmės atitinka visuomenės interesus, o visuomenės poreikiai turi būti suprantami kaip valstybės reikmės¹⁰⁰. Apskritai, viešasis interesas traktuojamas kaip konstitucinė vertybė, kurios pažeidimas lemtų ir visų kitų Konstitucijoje įtvirtintų vertybių pažeidimą. Svarbu paminėti ir tai, kad Konstitucinis Teismas nurodė, jog viešasis interesas yra plati ir kintanti sąvoka, jos turinys gali keistis priklausomai nuo socialinių aplinkybių plėtros. Tai gali būti ekologinės, dvasinės, kultūrinės ir kitos socialinio gyvenimo aplinkybės. Jei kalbėsime apie nuosavybės paėmimą visuomenės poreikiams, akcentuojama tai, kad svarbu ne tai, koks subjektas taps nuosavybės savininku po paėmimo. Svarbiausia, kad nuosavybė tikrai buvo paimta visuomenės poreikiams tenkinti¹⁰¹. Iš esmės, Konstitucinis teismas vienareikšmiškai neapibrėžė viešojo intereso

⁹⁴ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija// Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.

⁹⁶ Žemės įstatymas//Valstybės žinios, 1994, Nr. 34-620; 2004, Nr. 28-868.

⁹⁷ Atominės elektrinės įstatymas//Valstybės žinios. 2007, Nr. 76-3004, 2008, Nr. 19-674.

⁹⁸ Gamtinių dujų įstatymas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2743, 2000, Nr. 113-3618.

⁹⁹ J. Gumbis. Public interest: problem of conceptualisation// Socialiniai mokslai. 2006, Nr. 1(51), P. 12.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio <...>//Valstybės žinios. 2003, Nr. 24-1004.

turinio, todėl praktikoje tikėtina, jog vienu atveju tam tikri poreikiai gali būti pripažinti viešuoju interesu, o kitais atvejais ne.

Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje taip pat yra išaiškinęs, jog Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. vartojamos sąvokos „viešasis interesas“ (public interest) ir „bendrasis interesas“ (common interest) turi būti vartojamos kaip sinonimai, lingvistiniai skirtumai nereiškia turinio skirtumų¹⁰². Pripažįstama, kad viešojo intereso turinys negali būti vienareikšmiškai apibrėžtas ir savo esme gali apimti įvairius ekonominius, politinius, socialinius poreikius. Sporrong and Lönnroth v. Sweden byloje buvo pareikšta atskiroji nuomonė, kurioje teigiama, kad viešasis interesas privalo būti teisingas ir teisėtas („the public interest must necessarily imply a just and legitimate public interest“¹⁰³). Tai reiškia, kad viešasis interesas pats savaime negali prieštarauti teisės normoms ir principams. Tačiau tai yra tik atskiroji nuomonė, bet ne oficiali Teismo pozicija. Autorės nuomone, pagrįsta abejonė¹⁰⁴, jog teisingumo įvardijimas viešojo intereso požymiu nepalengvina situacijos, dėl tos priežasties, kad teisingumas pats savaime taip pat yra sunkiai apibrėžiama kategorija, jos turinys gali kisti priklausomai nuo konkrečių aplinkybių. Be to, ką viena socialinė grupė gali laikyti teisinga, kita tą pačią situaciją gali laikyti savo teisių ar interesų pažeidimu. Dėl savo reliatyvumo teisingumo sąvoka nepaaiškina viešojo intereso turinio.

Europos Teisingumo Teismas analogiškai kaip ir Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažįsta, jog vartojamų sąvokų įvairovė nereiškia ir šių sąvokų skirtumų. Teismas yra nurodęs, kad Bendrijos teisėje sąvoka „viešasis interesas“ atspindi ir gina svarbesnius visuomenės interesus (overriding interests of the public), kuri aiškintina siaurai kaip neapimanti grynai ekonominių ar administracinių poreikių¹⁰⁵.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs: „sąvoka „viešasis interesas“ turi būti aiškinama atsižvelgiant į įstatymų leidėjo ketinimus ir aptariamą normos tikslus. Įstatymų leidėjas, suteikdamas teisę prokurorui inicijuoti civilines bylas, kai to reikalauja viešasis interesas, nepateikė viešojo intereso sampratos. Tai reiškia, kad įstatymų leidėjas viešąjį interesą supranta plačiai ir suteikia teisę prokurorui spręsti, yra konkrečiu atveju viešasis interesas inicijuoti civilinę bylą ar ne. Dėl to kreiptis į teismą civilinio proceso tvarka, gindamas viešąjį interesą, prokuroras gali visais atvejais, nustatęs tokį teisės aktų pažeidimą, kurio pobūdis, prokuroro nuomone, turi esminės reikšmės asmenų, jų grupių, valstybės ir visuomenės teisėms bei teisėtiems interesams ir sudaro pagrįstas prielaidas prokuroro reiškiamam materialiniam teisiniam reikalavimui patenkinti. Galutinai

¹⁰² J. Gumbis. Public interest: problem of conceptualisation// Socialiniai mokslai. 2006, Nr. 1(51), P. 11.

¹⁰³ Sporrong and Lönnroth v. Sweden. 23 September 1982, Series A, 52, ECHR.

¹⁰⁴ J. Gumbis. Public interest: problem of conceptualisation// Socialiniai mokslai. 2006, Nr. 1(51), P. 9.

¹⁰⁵ Ten pat. P. 12.

apie viešojo intereso buvimą ar nebuvimą sprendžia teismas, nagrinėjantis civilinę bylą, iškeltą pagal prokuroro ieškinį¹⁰⁶.

Taigi, visų minėtų teismų jurisprudencijoje vyrauja plati viešojo intereso koncepcija be konkrečių viešojo intereso nustatymo kriterijų, priimant sprendimą dėl viešojo intereso buvimo ar nebuvimo konkrečiu atveju.

Kalbant būtent apie nuosavybės teisės ribojimą viešojo intereso naudai, reikia paminėti, jog teismų praktikoje viešuoju interesu buvo pripažinta įvairių dalykų.

Europos Žmogaus Teisių Tisme beveik nebuvo bylų, kuriose Teismas būtų atmetęs valstybės argumentą, jog ji veikė viešojo intereso naudai. Jei valstybė buvo pripažinta pažeidusi Konvencijos nuostatas, tai dėl kitų priežasčių, dažniausiai dėl neadekvataus teisių ribojimo¹⁰⁷. Teismas viešuoju interesu pripažino aplinkos apsaugą, socialinės politikos įgyvendinimą, aprūpinimą gyvenamuoju būstu¹⁰⁸, priemones, reikalingas užkirsti kelią nereguliuojamai medžioklei ir skatinti protingą medžiojamų gyvūnų išteklių valdymą¹⁰⁹ ir kt.

Konstitucinis Teismas viešuoju interesu konstatavo esant: daugiabučių namų tinkamą eksploatavimą ir jų išsaugojimą; valstybei priklausančias strateginės reikšmės įmones; dujų perdavimą; natūralią gamtinę aplinką, gyvūniją ir augaliją, atskirus gamtos objektus; ypač vertingas vietas, gamtos išteklius; miškus; kultūros vertybes¹¹⁰.

Apibendrinant tai, kas buvo išanalizuota šiame skyriuje, galime daryti išvadą, kad interesas yra socialinė kategorija, apibūdinanti objektyviai egzistuojančius poreikius. Viešasis interesas yra teisės saugomas socialinis poreikis, kuriuo yra suinteresuota visuomenė ar tam tikra jos grupė. Nepaisant teisės aktuose vartojamų lingvistine forma besiskiriančių sąvokų, teismų praktikoje laikomasi pozicijos, jog visos jos savo prasme reiškia viešąjį interesą.

Viešasis interesas yra konstitucinio lygmens vertybė, kurios pažeidimas ipso facto lemia ir kitų vertybių, o taip pat ir individualių teisių pažeidimą. Kadangi socialinės valstybės tikslas yra darnus jos narių sugyvenimas, valstybė turi veikti taip, kad tai būtų užtikrinama. Iš esmės, viešasis interesas yra bendra visuomenės nauda, poreikis, kurį patenkinus kiekvienas visuomenės narys gali tikėtis teigiamų pasekmių, poreikis, būtinas visuomenės egzistavimui, raidai ir pažangai.

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje V.M. v. Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras, Nr. 3K-3-291/2006.

¹⁰⁷ Allen T. Property and the Human Rights Act 1998. P. 129.

¹⁰⁸ S. Cirtautienė, D. Vasarienė. Social purpose of private property//Jurisprudencija. 2009, Nr. 4(118), P. 116.

¹⁰⁹ E. Švilpaitė. Valstybės teisė riboti nuosavybės teisę pagal Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 1-ąjį protokolą//Jurisprudencija. 2003, Nr. 44(36), P. 29.

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d., 1999 m. kovo 16 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2005 m. gegužės 13 d., 2006 m. kovo 14 d., 2009 m. balandžio 29 d., 2010 m. vasario 26 d. nutarimai.

Viešojo intereso turinys nėra statiškas, jo a priori apibrėžti neįmanoma. Todėl teoretikai ir teismų praktika akcentuoja tik vertybinius aspektus, tačiau nenubrėžia aiškių gairių kaip atpažinti viešąjį interesą ir kokios jo ribos.

Viešasis interesas yra tas teisėtas pagrindas, kuriuo remiantis galima riboti privačios nuosavybės teisę. Kadangi teisinėje valstybėje pripažįstama, jog nuosavybės teisė atlieka socialinę funkciją, privačios nuosavybės teisė gali būti panaudojama bendram visuomenės gėriui kurti. Tą atliekant, būtina vadovautis žmogaus teisių vertybiniu prioritetu ir išlaikyti pusiausvyrą tarp viešojo ir privataus interesų.

3. PROPORCINGUMO PRINCIPŲ SAMPRATA IR REIKŠMĖ RIBOJANT ASMENS TEISES

Proporcingumo principas – vienas iš pagrindinių teisės principų, plačiai taikomas tarptautinėje žmogaus teisių teisėje. Proporcingumo kaip vieno iš teisingumo koncepcijos elementų idėja, tikėtina, gyvuoja nuo pat visuomenės susiformavimo pradžios¹¹¹. Teiginiai, daugiau ar mažiau atspindintys dabartinę proporcingumo sampratą, randami dar Senovės Graikijos ir Egipto raštuose, bet kaip teisės principas jis pirmą kartą suformuluotas XVIII a. pab. – „valstybė turi teisę riboti asmens laisvę tik tiek, kiek tai reikalinga visuomenės laisvei ir saugumui apsaugoti“¹¹².

Proporcingumo principas užima itin svarbią vietą Vokietijos teisėje. Nuo XIX a. pr. jis taikomas ribojant valstybės intervenciją ir nustatant galimas jos ribas, o konstitucinėje jurisprudencijoje proporcingumo principo prielaidos išvedamos iš teisinės valstybės principo ir asmens teisių esmės (essence of basic rights)¹¹³. Vokietijos Konstitucinio teismo ilgametėje ir nuoseklioje praktikoje proporcingumo principas traktuojamas kaip trijų elementų suma, vertinama: priemonės tinkamumas (suitability), būtinumas (necessity) ir proporcingumas griežtąja prasme (proportionality in the strict sense)¹¹⁴. Priemonės tinkamumas reiškia, kad ji yra pakankama tikslui pasiekti. Būtinumas suprantamas kaip negalimumas jokiais kitomis priemonėmis pasiekti tikslą adekvačiai efektyviai ir ne taip griežtai apribojant asmens teises. Proporcingumas griežtąja prasme reiškia, kad taikoma priemonė negali riboti asmens teisių labiau nei būtina tikslui pasiekti. Jei valstybės taikoma priemonė, ribojanti asmens teisę, atitinka šias 3 sąlygas, ji laikoma proporcinga.

¹¹¹ Christoffersen J. Fair balance: proportionality, subsidiarity and primarity in the ECHR. P. 33.

¹¹² Ten pat. P. 34.

¹¹³ Committee of the Regions. Subsidiarity and proportionality in the light of the Constitution for Europe. P. 60.

¹¹⁴ Ten pat. P. 61.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje proporcingumas yra vienas iš svarbiausių teisės principų. J. Christoffersen netgi teigia, kad neįmanoma tinkamai suprasti ir įvertinti Teismo praktikos, jei nebus išanalizuotas proporcingumo principo taikymas ir aiškinimas Teismo praktikoje¹¹⁵. Proporcingumo principas nėra tiesiogiai įtvirtintas Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau Konvencijoje), jis iš esmės buvo suformuluotas Teismo praktikoje kaip būtinumo demokratinėje visuomenėje pagrindo (vieno iš trijų teisių ribojimo pagrindų)¹¹⁶ elementas, kurio esmė trumpai tariant yra ta, kad taikomos priemonės turi atitikti tikslą ir nevaržyti asmens teisių labiau nei tai reikalinga tam tikslui pasiekti. Nesvarbu koks svarbus yra numatytas teisėtas tikslas, valstybės taikomos priemonės jam pasiekti negali būti neproporcingos. Byloje *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*¹¹⁷ Teismas įvedė naują „teisingos pusiausvyros“ terminą (fair balance test). Buvo išaiškinta, kad tarp bendrojo (viešojo) intereso ir asmens teisių ribojimo turi būti pasiekta teisinga interesų pusiausvyra. Kitaip tariant, rastas kompromisas tarp viešųjų ir privačiųjų interesų. Gali kilti klausimas koks yra santykis tarp šių principų: proporcingumo ir teisingos pusiausvyros? Teismas šiuos principus laiko lygiaverčiais, iš esmės jie yra sinonimai. „Priemonė, kuria iš asmens atimama nuosavybė, ne tik turi siekti teisėto tikslo visuomenės interesais, bet taipogi turi atitikti protingą proporcingumo santykį tarp pasirinktų priemonių ir siekiamo tikslo. Šis reikalavimas *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* byloje buvo įvardintas kaip „teisingos pusiausvyros“ tarp bendrųjų visuomenės interesų ir asmeninių teisių ribojimo principas. Ši pusiausvyra nebus rasta, jei asmuo turės patirti „asmeninę ir per didelę našą“¹¹⁸.

Apskritai, reikia pastebėti, jog proporcingumas yra pakankamai neapibrėžtas, t.y. neaišku kokiais kriterijais remtis nustatant ar priemonė yra proporcinga ar ne. Kaip ir pats proporcingumo principas, taip ir jo nustatymo kriterijai yra Teismo praktikos vaisius. Teoretikai, susisteminę Teismo praktiką, pateikia įvairių proporcingumui įtakos turinčių veiksnių. Mes pasiremsime E. Švilpaitės pateikta schema¹¹⁹. Nuosavybės teisę ribojanti priemonė turėtų būti laikoma proporcinga, jei ji:

- 1) tinkama siekiamam tikslui pasiekti;
- 2) nepanaikina pačios teisės esmės;

¹¹⁵ Christoffersen J. Fair balance: proportionality, subsidiarity and primarity in the ECHR. P. 31.

¹¹⁶ Pagal Teismo praktiką Konvencijos garantuojamų asmens teisių teisėto ribojimo pagrindai: 1. priemonė turi būti numatyta įstatyme; 2. turi būti teisėtas ribojimo pagrindas; 3. teisių ribojimo būtinumas demokratinėje visuomenėje.

¹¹⁷ *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* (1982) 5 EHRR 35.

¹¹⁸ *James v. United Kingdom* (1986) 8 EHRR 123.

¹¹⁹ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. 2004. P. 159.

3) nesukelia pernelyg didelės naštos asmeniui, kurio nuosavybės teisei nustatomi apribojimai, palyginti su egzistuojančiomis alternatyviomis priemonėmis;

4) apriboja individualias teises ne daugiau, nei reikia siekiamam tikslui pasiekti;

5) asmeniui, kurio individualios teisės ribojamos, suteikia galimybę savo teisėms ir interesams ginti.

Nagrindėdamas bylas Teismas tiria ir vertina įvairias aplinkybes, galinčias turėti įtakos nuosavybės teisės apribojimų proporcingumui. Tokiomis aplinkybėmis taip pat gali būti laikomos:

a) kompensacijos prieinamumas, ypač ekspropriacijos atvejais;

b) šalių elgesys. Ginant viešąjį interesą valdžios institucijos turi veikti tinkamu laiku, tinkamu ir nuosekliu būdu. Asmuo neturi patirti netikrumo dėl įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžios institucijų veiksmų. Kitaip tariant, turi būti užtikrinami asmens teisėti lūkesčiai;

c) valstybės pasirinktos priemonės ir jų įgyvendinimo būdai. Šiuo požiūriu svarbu tai, ar valstybė suteikia galimybę asmeniui apsiginti nuo taikomų priemonių, ar garantuoja teisę į teisingą procesą¹²⁰.

Kalbant apie teisių ribojimą, negalime nepaminėti valstybėms pagal Konvenciją suteikiamos vertinimo laisvės (margin of appreciation). Mat susiformavusioje Teismo praktikoje, Teismas paprastai atsisako vertinti nuosavybės teisę viešojo intereso naudai ribojančios priemonės būtinumą¹²¹. Teismas remiasi lingvistine Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. analize („Tačiau ankstesnės nuostatos jokių būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kurie, jus manymu, jai reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą“¹²²) ir teigia, jog ši nuostata įtvirtina valstybes kaip vienintelius subjektus spręsti, kas yra reikalinga. Teismas atlieka tik apribojimo teisėtumo ir tikslo priežiūrą¹²³. Tuo tarpu James v. United Kingdom byloje¹²⁴ Teismas pasisakė dar aiškiau: valstybės diskrecija pagal Pirmojo protokolo 1 straipsnį yra platesnė nei pagal 8-11 straipsnius. Pastarieji įtvirtina „būtinumo demokratinėje visuomenėje“ kriterijų teisėms riboti. „Būtinumas“ yra socialinis poreikis, o „viešasis arba bendrasis interesas“ pagal Pirmojo protokolo 1 straipsnį pateisina nacionalines taisykles, kurios gali nebūti būtinos, bet pageidautinos ar patartinos. Taigi, iš esmės, Teismas konstatuoja, jog valstybė turi plačią diskrecijos teisę nustatyti nuosavybės

¹²⁰ Ten pat.

¹²¹ Ten pat. P. 154.

¹²² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.

¹²³ Handyside v. UK (1976) 1 EHRR 737.

¹²⁴ James v. United Kingdom (1986) 8 EHRR 123.

teisę ribojančias priemones, todėl galimi atvejai, kada net alternatyvių priemonių egzistavimas gali būti nepripažįstamas pakankamu pagrindu taikomos priemonės neproporcingumui pripažinti. Viena vertus, tokią Teismo poziciją galėtume pateisinti tuo, kad nuosavybės teisė yra fundamentali asmens teisė, o viešojo intereso mastai ir poreikiai gali skirtis priklausomai nuo kiekvienos valstybės ir jos visuomenės išsivystymo lygio. Todėl kiekviena valstybė ir turi nuspręsti kokiomis priemonėmis apginti viešąjį interesą bei ar jos būtinos. Tačiau, kita vertus, pritaria E. Švilpaitės nuomonei, kad tokiu atveju, pagrįstai kyla abejonė „kaip galima pasiekti teisingą pusiausvyrą ir nekonstatuoti pernelyg didelės naštos, tenkančios individui, kurio teisės ribojamos, jei nevertinamas ribojimo ir jo priemonių būtinumas“¹²⁵.

Savo ruožtu Teismas akcentuoja priemonių tinkamumo vertinimą. Byloje *James v. United Kingdom*¹²⁶ konstatuota, kad Teismas gerbs valstybių poziciją dėl pasirinktų priemonių, išskyrus atvejus, kai valstybių valia būtų „akivaizdžiai be pagrįsto pagrindo“. Kitaip tariant, vertinamas priemonės tinkamumas, pagrįstumas tikslui pasiekti. Kaip teigia E. Švilpaitė, kalbama apie subjektyvų visuomenės ir asmens interesų derinimą – protingą, pagrįstą proporcingumo santykį tarp priemonių ir tikslo – o ne objektyvų vertinimą ar tikslui pasiekti pasirinktos būtinos priemonės¹²⁷. Autorės nuomone, proporcingumas yra būtinumo sąlyga. Valstybės pasirinkta priemonė gali būti nebūtina, bet proporcinga arba būtina, bet neproporcinga. Todėl logiškai aiškinant būtinumas turėtų būti įvertintas sprendžiant ar nuosavybės teisės ribojimas yra proporcingas ar ne. Nes pagal dabartinę Teismo praktiką, kai jis nenagrinėja priemonių taikymo būtinumo, o jų tinkamumą analizuoja tik išimtiniais atvejais, tokia situacija suponuoja platesnę valstybių diskreciją ribojant nuosavybės teisę palyginus su kitomis Konvencijoje numatytomis teisėmis, be to, lemia vieningos praktikos nuosavybės teisės apsaugos srityje nebuvimą.

Europos Teisingumo Teismas, priešingai, proporcingumą vertina remiantis tinkamumu ir būtinumu¹²⁸. Rau byloje¹²⁹ konstatuota, jog taisyklės turi būti proporcingos tikslui. Jei valstybė narė turi pasirinkimą tarp kelių alternatyvių priemonių, ji privalo pasirinkti tokią, kuri mažiausiai ribotų laisvą prekių judėjimą. Toks proporcingumo aiškinimas leidžia iš valstybių narių reikalauti įrodymų, pagrindžiančių priemonės būtinumą¹³⁰. Manytina, kad toks Europos Teisingumo Teismo aiškinimas

¹²⁵ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. 2004. P. 155.

¹²⁶ *James v. United Kingdom* (1986) 8 EHRR 123.

¹²⁷ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. 2004. P. 156.

¹²⁸ Akkermans B. The principle of numerus clausus in European property law. Intersentia: Metro, 2008. P. 514.

¹²⁹ Case 261/81 Rau [1982] EXCR 3961.

¹³⁰ Akkermans B. The principle of numerus clausus in European property law. Intersentia: Metro, 2008. P. 514.

labiau apsaugo nuosavybės teisę nuo neproporcingų suvaržymų palyginus su Europos Žmogaus Teisių Teismo aiškinimu.

Priešingai nei būtinumą, Europos Žmogaus Teisių Teismas vertina tai, jog ribojimu nebūtų pažeista teisės esmė. Teisė gali būti apribota iki tam tikros ribos, minimumo, kuris negali būti paliestas jokiais aplinkybėmis. Tačiau visa, kas susiję su teisės esme, tampa labai sąlygiška, kai susiduriame su proporcingumo vertinimu. Juk pati galimybė riboti teisę, suponuoja tai, jog teisė nėra absoliuti, tuomet kaip nustatyti kur yra ta riba, kurios negalima peržengti, kuomet būtų paneigta pati teisė? Kaip teigia J. Christoffersen, būtent tai, kad neįmanoma aiškiai apibrėžti teisės esmės ir sukelia kliūčių šio reiškinio mokslinei analizei¹³¹. Iš esmės tai, ar ribojimas nepažeidžia pačios teisės esmės yra vertinamojo pobūdžio sprendimas, priklausantis nuo faktinių aplinkybių viseto. Jos (teisės esmės) interpretavimas gali būti platus atsižvelgiant į ribojimų apimtį, teisės svarbą ir asmens orumą¹³².

Kaip jau buvo minėta, alternatyvių priemonių buvimas ne visada savaime gali lemti neproporcingą teisių ribojimą. Tačiau tai nėra absoliuti taisyklė. Štai, *Hentrich v. France*¹³³ byloje buvo konstatuotas valstybės taikytų priemonių neproporcingumas dėl to, kad: analogiškos priemonės neegzistavo jokiaje kitoje valstybėje, taikomų priemonių asmeniui nebuvo įmanoma numatyti, egzistavo kitos priemonės, kuriomis galėjo būti pasiektas tas pats rezultatas. Taigi, tam tikrais atvejais į alternatyvių priemonių buvimą Teismas atsižvelgia vertindamas proporcingumą.

Nustatinėjant proporcingumą turi būti vertinama ir tai, ar asmuo nepatiria pernelyg didelės naštos palyginti su likusiais visuomenės nariais, kurių naudai ribojamos jo asmeninės teisės. Iš esmės pernelyg didelė našta a priori lemia neproporcingumą, t.y. balanso tarp viešųjų ir privačiųjų interesų neišlaikymą.

Kalbant apie Teismo praktiką paminėtinas dar vienas aspektas, jog proporcingumo priemonė akivaizdžiai skiriasi taikant antrą ir trečią Pirmojo protokolo 1 straipsnio taisyklės, nes turto nusavinimas pagal savo prigimtį yra rimtesnis nei naudojimosi kontrolė, kur išlaikoma visa nuosavybė¹³⁴. Be to, atsižvelgtina ir į kompensacijos galimybę – už nuosavybės nusavinimą privaloma kompensacija, tuo tarpu, už nuosavybės naudojimosi kontrolę nėra pareigos mokėti kompensaciją¹³⁵. Taigi, proporcingumo vertinimas turėtų skirtis pagal valstybės intervencijos laipsnį ir taikomų priemonių poveikį asmens teisėms.

¹³¹ Christoffersen J. Fair balance: proportionality, subsidiarity and primarity in the ECHR. P. 139.

¹³² Ten pat. P. 163.

¹³³ *Hentrich v. France* (1994) 18 EHRR 440.

¹³⁴ *Gillow v. United Kingdom* (1986) 11 EHRR 335.

¹³⁵ Rook D. Property law and human rights. Blackstone press. P. 95.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas proporcingumo principą yra įvardinęs kaip konstitucinį¹³⁶, kurio turi būti laikomasi pagal Konstituciją ribojant asmens teises ir laisves. Taip pat pabrėžiama, jog ribojimais neturi būti paneigta teisių ir laisvių prigimtis bei esmė, ribojama labiau nei būtina viešajam interesui ginti. Kaip apibrėžti teisių ir laisvių esmę Konstitucinis Teismas taip pat nenurodo, tačiau, skirtingai nei Europos Žmogaus Teisių Teismas, Konstitucinis teismas analizuoja valstybės taikomos ribojimo priemonės būtinumą.

Apibendrinant tai, kas buvo išdėstyta, galime teigti, kad proporcingumo principas vaidina labai svarbų vaidmenį vertinant ar valstybės taikomos priemonės viešajam interesui ginti pernelyg neapriboja asmens individualios teisės. Kitaip tariant, ar išlaikoma teisinga pusiausvyra tarp viešųjų ir privačių interesų, ar patirti suvaržymai atsveria gautą naudą. Vertinant proporcingumą atsižvelgiama į minėtus faktorius, bet iš esmės viskas priklauso nuo valstybės veiksmų ir jų sukeltų padarinių. Jei valstybei yra santykinai nesunku nustatyti teisėtą ribojimo tikslą ir priemones jam pasiekti, tai yra tikrai sudėtingiau įrodyti, kad tos priemonės yra proporcingos tam tikslui¹³⁷. Sprendimą ar egzistuoja teisinga pusiausvyra priima teismas, nuo kurio vertinimo ir argumentų priklauso (ne)proporcingumo fakto konstatavimas. Savo ruožtu teismo argumentaciją lemia faktinių aplinkybių visuma. Manytina, jog įtakos taip pat turi ir besikeičiančios socialinės aplinkybės, nes teismas „niekada neturi prarasti ryšio su socialine realybe“¹³⁸. Visos socialinės problemos savo turiniu yra žmogaus teisių įgyvendinimo problemos, nes savo teises asmuo įgyvendina visuomenėje, o ne šalia jos¹³⁹. Tai implikuoja tarpusavio interesų derinimą ir teisingumo paiešką. Jei „reikalavimas savo naudą derinti su artimo nauda yra nepopuliarus, tai nėra kriterijaus skirti privačius interesus nuo viešųjų“¹⁴⁰. Jei visuomenėje kokia nors problema yra sprendžiama vienos socialinės grupės ar asmens sąskaita, tokiu atveju, manytina, nėra prasmės kalbėti ir apie teisingumą. Todėl sprendžiant visuomenėje kylančias problemas būtina užtikrinti teisingą pusiausvyrą tarp viešųjų ir privačiųjų interesų, kad priemonės atitiktų tikslus, kad nebūtų pažeista teisių esmė, kad nei vienas svarstyklių svertas nenusvertų nei į vieną pusę.

¹³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. sausio 9 d. nutarimo Nr. 22 „Dėl pritarimo akcinės bendrovės „Lietuvos dujos“ valstybei nuosavybės teise priklausančių 34 procentų akcijų pirkimo-pardavimo sutarties“<...> atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2010, Nr. 25-1179.

¹³⁷ Rook D. Property law and human rights. Blackstone press. P. 69.

¹³⁸ Christoffersen J. Fair balance: proportionality, subsidiarity and primarity in the ECHR. P. 35.

¹³⁹ A. Vaišvila. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė (metodologinis aspektas)//Jurisprudencija. 2002, Nr. 24(16), P. 197.

¹⁴⁰ Ten pat.

4. PROPORCINGUMO PRINCIPO UŽTIKRINIMAS TEISINĖJE PRAKTIKOJE: TEISINGOS PUSIAUSVYROS BEIEŠKANT

Tarp asmens teisių ir laisvių bei visuomenės interesų neretai kyla prieštaravimų. Demokratinėje teisinėje valstybėje šie prieštaravimai sprendžiami derinant priešingus interesus, ieškant teisingos jų pusiausvyros. Vienas iš priešingų interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių ribojimas. Kaip buvo minėta ankstesniuose skyriuose, siekiant užtikrinti viešąjį interesą proporcingai gali būti ribojama privačios nuosavybės teisė. Valstybė kaip suverenas gali nustatyti tam tikrą teisinį reguliavimą, apribojantį asmens nuosavybės teisę dėl tam tikro visuomeninio gėrio. Net ir pripažinus egzistuojant viešąjį interesą bei esant teisėtam ribojimo pagrindui, asmens teisių ribojimas bus pripažintas neteisėtu, jei nebus išlaikytas protingas viešųjų ir privačiųjų interesų balansas. Taipogi ankstesniuose skyriuose buvo pažymėta, jog sąvokos „viešasis interesas“, „teisinga interesų pusiausvyra“ nėra ir negali būti vienareikšmiškai apibrėžtos, jos yra ad hoc interpretuojamos teismų, kurie ir nustato galutinę interesų pusiausvyrą priklausomai nuo bylos faktinės situacijos. Tai padaryti kartais gali būti pakankamai sudėtinga, nes tam tikrais atvejais gali būti keblu identifikuoti viešąjį interesą arba gali susidurti keli viešieji interesai.

Kaip jau aptarėme anksčiau, tam tikriems objektams, dėl jų nenuginčijamos, esminės svarbos, reikalingumo visai visuomenei, yra ir turi būti nustatytas viešosios nuosavybės teisinis režimas. Dėl savo savybių šie objektai išreiškia viešąjį interesą. Nacionalinė, tarptautinė teismų praktika pripažįsta visuomenės poreikį išsaugoti ir bendrai naudotis tokiais objektais. Teoretikai, savo ruožtu, taip pat įrodinėja viešojo intereso egzistavimą ir, tam tikrais atvejais, jo prioritetą privačios nuosavybės atžvilgiu. Didesnio visuomenės suinteresuotumo susilaukia tokie objektai kaip pvz.: nacionaliniai parkai, C. Willmore teigia, kad nacionaliniai parkai pasižymi ypatinga estetinė, ekologine, kultūrine verte¹⁴¹, gamtinių išteklių zonos, kultūros vertybės, strateginės reikšmės įmonės ir t.t. Nors kai kuriose bendrosios teisės valstybėse pasitaiko atveju, kai nacionaliniai parkai yra privati nuosavybė, su valdžios institucijų nustatytais kontrolės mechanizmais, tačiau iš esmės sutariama, kad nacionaliniai parkai turėtų būti viešosios nuosavybės objektai¹⁴². A. Scott viešosios nuosavybės objektams taip pat priskiria senkančius gamtinius išteklius¹⁴³. Bet bene dažniausiai teismų praktikoje dėl privačios nuosavybės teisės ribojimo viešojo intereso naudai nagrinėjami ginčai dėl žemės ar su ja susijusių teisinių santykių. Žemė pasižymi tuo, jog ji yra nesunaikinama ir

¹⁴¹ Cooke. Modern studies in property law. P. 307.

¹⁴² Ten pat. P. 327.

¹⁴³ Scott A. The evolution of resource property rights. P. 57.

turi savybę atsinaujinti, ji sudaro sąlygas vystytis augalijai, gyvūnijai, tenkinti žmonių socialinius ir ekonominius poreikius¹⁴⁴. Šie ypatumai suponuoja tai, jog valstybė reguliuoja žemės teisinius santykius, savo prigimtimi jie nėra vien tik civiliniai teisiniai santykiai. E. Monkevičius ir pabrėžia tai, kad centralizuotas teisinis reguliavimas būtinas tam, kad žemės santykių subjektai nepažeistų visuomenės interesų, „žemės nuosavybės, naudojimo ir valdymo santykių subjektų veikla yra ribota visuomenės naudai. Jie privalo naudoti žemę tik pagal tikslinę jos paskirtį, atkurti ir išsaugoti naudingąsias žemės savybes, laikytis specialių žemės ir miško naudojimo sąlygų bei kitų ribojimų, specialių žemės sandorių sudarymo ir vykdymo reikalavimų“¹⁴⁵. Vienas iš rimčiausių ribojimų – žemė gali būti paimama visuomenės poreikiams teisingai atlyginant. Taigi, tai sąlygoja, jog vienas iš svarbiausių Žemės teisės principų yra visuomenės ir asmens interesų derinimas žemės teisiniuose santykiuose.

Mūsų pagrindinis tikslas ir yra paanalizuoti tam tikrus praktinius atvejus, kai viešojo intereso naudai buvo apribota privati asmens nuosavybė. Ar buvo išlaikyta teisinga pusiausvyra tarp viešojo ir privataus interesų, ar ne, ar apskritai toje situacijoje egzistuoja viešasis interesas, kokius sprendimus priėmė teismai (nors teismų sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami, tačiau teoriškai galime pasvarstyti ar įsiteisėję teismų sprendimai yra pagrįsti, teisingi). Panagrinėsime bene sunkiausią privačios nuosavybės teisės apribojimą ekspropriaciją. Taip pat pastaruosius keletą metų Lietuvoje, o Europoje ir keletą pastarųjų dešimtmečių, aktualų nuosavybės teisių atkūrimo klausimą. Atkreipsime dėmesį ir į keletą kitų aspektų, susijusių su viešosios ir privačiosios nuosavybės santykiu, viešųjų bei privačiųjų interesų priešprieša.

4.1. Ekspropriacija kaip vienas iš privačios nuosavybės teisės ribojimo būdų

Ekspropriacija (lietuviškai – nusavinimas) yra tarptautiniu mastu paplitęs reiškinys. Valstybė gali visuomenės poreikiams paimti ne tik privačią savo piliečių, bet ir toje šalyje reziduojančių užsieniečių ar užsienio kapitalo juridinių asmenų nuosavybę. Todėl tarptautinė teisė taip pat nustato ekspropriacijos sąlygas. Ekspropriacija reiškia pavienius priverstinio nuosavybės paėmimo atvejus, tačiau ši sąvoka kartu vartojama kaip bendrinė bet kokio pobūdžio paėmimui įvardinti¹⁴⁶. Tarptautinėje teisėje dar išskiriama nacionalizacija ir konfiskacija. Nacionalizacija yra tam tikro ekonomikos sektoriaus ekspropriacija, atliekama vykdant tam tikrą ekonominio, socialinio

¹⁴⁴ Monkevičius E. Žemės teisė. Justitia. Vilnius, 2000. P. 15.

¹⁴⁵ Ten pat.

¹⁴⁶ A. Perkauskas. Užsieniečių nuosavybės nusavinimo sąlygos pagal bendrąją tarptautinę teisę//Teisės problemos. 2000, Nr. 1. P. 74.

pubūdžio programą. Konfiskacija laikoma neteisėta, nekompensuojama ekspropracija¹⁴⁷. Po Sovietų Sąjungoje ir Trečiojo pasaulio šalyse vykdytos nacionalizacijos, ekspropriacija įgavo pagreitį ir Vakarų Europoje. Interesas įgyti privačią asmenų nuosavybę daugelyje šalių yra esminis, paskatintas ekonominių, socialinių reformų¹⁴⁸.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau Konvencijos) Pirmojo protokolo 1 str. įtvirtina galimybę atimti nuosavybę, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais (tai yra vadinama Antrąja taisykle. Teismas dar 1982 m. byloje *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* Pirmojo protokolo 1 straipsnį suskirstė į tris taisykles taip įtvirtindamas trijų taisyklių režimą. Pirmoji taisyklė yra suformuluota pirmos pastraipos pirmame sakinyje. Antroji taisyklė įtvirtinta tos pačios pastraipos antrame sakinyje, o trečioji taisyklė – antroje pastraipoje. Šios taisyklės skiriasi pagal taikymo sritį, t.y. nuosavybės teisės ribojimų apimtį. Pastaroji yra tiesiogiai nulemta valstybės veiksmų.). Kaip minėjome ankstesniame skyriuje, proporcingumo principas nėra *expressis verbis* įtvirtintas Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje, o yra Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos rezultatas. Teismas aiškindamas Konvencijos nuostatas remiasi savo suformuluota Konvencijos kaip gyvo, dinamiško instrumento doktrina, pagal kurią Konvencijos normos interpretuojamos atsižvelgiant į socialinių aplinkybių kontekstą ir jo kaitą. Taigi, ir teisinga interesų pusiausvyra yra nustatoma *ad hoc*.

Panagrinėkime keletą Teismo bylų, susijusių su ginčais dėl ekspropriacijos, ar buvo nustatytas Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimas, ar išlaikyta protinga interesų pusiausvyra.

Dažnai cituojamoje *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*¹⁴⁹ byloje kilo ginčas dėl žemės nusavinimo. Pareiškėjams Stokholme nuosavybės teise priklausė žemės sklypai, kurie buvo įtraukti į miesto plėtros programą. Toje miesto dalyje buvo numatyta plėsti infrastruktūrą, ko pasekoje Vyriausybė išdavė leidimus nusavinti pareiškėjų žemės sklypus ir buvo uždraustos bet kokios statybos tuose žemės plotuose. Tačiau ekspropriacija realiai taip ir neįvyko, sklypai nebuvo nusavinti, tačiau ribojimai nebuvo panaikinti. Pareiškėjai neginčijo nusavinimo teisėtumo, draudimo statyti fakto, jie ginčijo laikotarpį, kurį galiojo leidimai nusavinti, o tai truko daugiau nei dešimtmetį. Taip pat pareiškėjams nebuvo sumokėta kompensacija. Teismas išaiškino, jog, norėdamas priimti sprendimą dėl Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimo, turi nuspręsti ar buvo

¹⁴⁷ Brownlie I. *Principles of Public International law*. 1994. P. 532.

¹⁴⁸ Shaw. M. N. *International law*. 1995. P. 828.

¹⁴⁹ *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* (1982) 5 EHRR 35.

užtikrinta teisinga pusiausvyra tarp visuomenės intereso ir reikalavimo apsaugoti individualias asmens teises. Taip pat buvo nurodyta, jog tokioje sudėtingoje srityje kaip miestų plėtojimas valstybė turi plačią vertinimo laisvę įgyvendinti miesto planavimo politiką. Valstybėms suteikta plati vertinimo laisvė nereiškia, kad Teismas negali spręsti dėl nuosavybės teisės ribojimo teisėtumo. Nepaisant jos, t.y. valstybių vertinimo laisvės, Teismas vertina ir sprendžia proporcingumo tarp ribojimo priemonių ir asmens teisių užtikrinimą (šią nuostatą Teismas pakartojo ir daugelyje vėlesnių bylų). Šioje byloje buvo konstatuotas Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimas. Teismas nusprendė, kad leidimai nusavinti žemės sklypus bei jų lydimi draudimai statyti pažeidė proporcingumo principą tarp bendrųjų (viešųjų) interesų ir privačių pareiškėjų interesų. Buvo pripažinta, kad pareiškėjai patyrė asmeninę ir per didelę naštą palyginus su kitais visuomenės nariais. Teismas pažymėjo, kad teisingas balansas būtų išlaikytas, jei pareiškėjams būtų buvusi suteikta galimybė siekti sumažinti ribojimų laikotarpį arba būtų suteikta galimybė reikalauti kompensacijos. (Kaip buvo minėta, pagal Teismo suformuotą praktiką kompensacija yra vienas iš faktorių lemiančių proporcingumą. Kompensacija plačiau bus nagrinėjama tolesnėje darbo dalyje.)

Hentrich v. France byloje¹⁵⁰ pareiškėjas nurodė nusipirkęs žemės sklypą. Netrukus po pirkimo sandorio sudarymo už mokesčių surinkimą į biudžetą atsakingas organas pareiškė, jog valstybė turi pirmumo teisę pirkti šį žemės sklypą. Tokiu būdu žemės sklypo nuosavybės teisė pereina valstybei. Ekspropriacija buvo grindžiama tuo, kad pirkimo kaina, kurią pareiškėjas sumokėjo už žemę, buvo per maža, dėl ko valstybė patyrė nuostolių. Teismas konstatavo Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimą. Nors buvo pripažinta, jog fiskalinė politika yra viešasis interesas, šiuo atveju buvo pažeistas teisėtumo reikalavimas, nes teisės aktas, kurio pagrindu buvo atlikti veiksmai, neatitiko teisinio aiškumo ir pasekmių numatomumo reikalavimų. Nepaisant to, Teismas toliau vis tiek ėmėsi nagrinėti priemonių proporcingumą. Buvo atsižvelgta į tai, kad priemonių prieš pareiškėją buvo imtasi tik dėl to, kad kiti visuomenės nariai vengtų mokesčių nemokėjimo. Kitaip tariant, buvo siekiama prevenciškai „užkardyti“ asmenis, vengiančius mokėti mokesčius, pareiškėjo teisių ir interesų sąskaita. Taip pat buvo atsižvelgta į tai, jog kitų Konvencijos valstybių narių mokesčių sistemose nebuvo numatyta adekvačių priemonių (Teismas pasirinko lyginamąją interpretaciją). Pagal Prancūzijos teisę tokios priemonės taikymas buvo numatytas tik išimtiniais atvejais, o tai iš esmės neatitiko pasekmių numatomumo reikalavimų ir teisėtų lūkesčių principo. Be to, kovai su vengimu mokėti mokesčius valstybė galėjo pasinaudoti alternatyviomis priemonėmis, kurios ne taip griežtai ribotų pirkėjo teises. To pasekoje, ir šioje byloje Teismas konstatavo, jog

¹⁵⁰ Hentrich v. France (1994) 18 EHRR 440.

pareiškėjas patyrė individualią ir pernelyg didelę naštą, dėl ko buvo pažeistas teisingas interesų balansas. Šioje byloje buvo įdomu tai, jog Teismo buvo pasakyta, kad šiuo atveju kompensacijos sumokėjimas nebūtų užkirtęs kelio Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimui. Netgi sumokėtos kainos gražinimas ją padidinus 10 procentų ir protingų išlaidų atlyginimas nebūtų pakankamas kompensuoti nuosavybės, įgytos nenaudojant tyčinių veiksnių ar apgaulės, netekimą. Taigi, ši byla yra reta tuo, kad Teismas pripažino, jog kompensacijos sumokėjimas ne visada per se gali reikšti teisingą interesų pusiausvyrą. Paprastai Teismo praktikoje kompensacija yra daug lemiantis veiksnys.

Loizidou v. Turkey byloje¹⁵¹ pareiškėja, Šiaurės Kipre gimusi graikė, nuosavybės teise turėjo žemės sklypą. Nuo 1972 m. ji ten nebegyveno. O 1974 m. toje žemėje pradėti statyti butai. Pareiškėja ketino apsigyventi viename iš butų, tačiau tais pačiais metais Turkijos karinėms pajėgoms okupavus Šiaurės Kiprą, statybų darbai nutrūko. Turkijos okupacinis režimas uždraudė jai sugrįžti ir apsigyventi savo žemėje. Šioje byloje taipogi buvo konstatuotas Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimas. Tačiau buvo pasiremta 1-ąja taisykle, remiantis tuo, kad pareiškėja išsaugojo savo nuosavybės teisės titulą į žemės sklypą, t.y. formaliai ji buvo jo savininkė, tačiau prarado efektyvią savo nuosavybės kontrolę. Teismas pažymėjo, jog išimtiniais atvejais faktinės aplinkybės gali nepatekti nei į 2-os, nei į 3-os taisyklės taikymo sferą, tačiau patekti į 1-os taisyklės reguliavimo apimtį. Kalbant apie proporcingumą, Teismas pagrįstai konstatavo, jog Turkijos tikslas tokiais savo veiksmais suteikti apgyvendinimą Kipro turkų pabėgėliams negali pateisinti visiško pareiškėjos nuosavybės paneigimo, pasireiškusio ilgalaikiu draudimu patekti į žemės sklypą ir faktine ekspropriacija be kompensacijos. Įdomu pastebėti, kad Teismas Turkijos veiksmus pareiškėjos atžvilgiu iš esmės įvertinęs kaip nusavinimą, taikė 1-ąją, o ne 2-ąją taisyklę. Kita vertus, formalus taisyklės pritaikymas nėra esminis dalykas, svarbu tai, kad buvo nustatytas neproporcingas privačios nuosavybės ribojimas ir buvo pripažintas pareiškėjos teisių pažeidimas.

Aptarsime dar vieną bylą, susijusią su ekspropriacija, kurioje Teismas taip pat pripažino Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimą. Matos e Silva, LDA and others v. Portugal byloje¹⁵² privatus juridinis asmuo valdė žemės sklypą, kuris buvo naudojamas žuvų veisimui ir kitai ūkinei veiklai. Dalį šio žemės sklypo pareiškėjas valdė nuosavybės teise, kitą dalį – koncesijos pagrindu. Pagal Karališkąjį dekretą, priimtą dar 1884 m. buvo leista nusavinti žemę nemokant už tai jokios kompensacijos. Portugalijos vyriausybė priėmė sprendimą įsteigti gamtinį gyvūnų rezervatą, į kurio plotą pateko dalis pareiškėjo valdomos žemės. Remiantis viešuoju interesu buvo nutarta nusavinti

¹⁵¹ Loizidou v. Turkey (1996) 23 EHRR 513.

¹⁵² Matos e Silva, LDA and others v. Portugal (1996) 24 EHRR 573.

dalį pareiškėjo valdomos žemės, kartu nustatant draudimą statyti. Pareiškėjas apskundė vyriausybės veiksmus, teisminiai procesai perėjo 5 stadijas pagal vietos proceso normas. Teismo sprendimo priėmimo metu procesas Portugalijos teismuose dar nebuvo pasibaigęs. Teismas šioje byloje taip pat taikė 1-ąją taisyklę, nes ekspropriacija faktiškai dar nebuvo įvykdyta, o pareiškėjas ir toliau dirbo savo žemę. Vertindamas proporcingumą, Teismas aplinkos apsaugą pripažino viešuoju interesu, tačiau atsižvelgęs į daugiau nei 13 m. trunkantį bylinėjimosi procesą nutarė, kad toks ilgas laikotarpis, kurio metu pareiškėjas negalėjo būti tikras kas bus su jo nuosavybe, ar jam bus sumokėta kompensacija, pažeidė teisingą balansą tarp viešojo intereso ir privačios nuosavybės teisės. Taigi, nuspręsta, jog buvo nepagrįstai apribota privati nuosavybės teisė.

Ne visose bylose dėl ekspropriacijos Teismas priėmė pareiškėjams palankų sprendimą. Byloje *Howard v. UK*¹⁵³ pareiškėjai, broliai, nurodė, kad daugiau nei 50 m. jiems nuosavybės teisė priklausė žemės sklypas su namu. Vietos valdžia, vykdydama miesto plėtros planą, priėmė sprendimą eksproprijuoti pareiškėjų nuosavybę, nugriauti namą ir toje žemėje pradėti naujų gyvenamųjų namų statybą. Atsižvelgus į visas aplinkybes buvo priimtas sprendimas, jog Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnis nebuvo pažeistas ir buvo išlaikytas teisingas interesų balansas. Konstatuota, jog nuosavybė buvo nusavinta viešojo intereso naudai, o pareiškėjams sumokėta kompensacija buvo adekvati nusavintos nuosavybės vertei.

Šiose bylose iš esmės nebuvo vertinamas priemonių viešajam interesui ginti būtinumas, o į tinkamumą buvo praktiškai atsižvelgta tik *Hentrich v. France* byloje. Kur kas didesnis dėmesys vertinant proporcingumą yra skiriamas kompensacijos sumokėjimui, todėl verta plačiau paanalizuoti šį proporcingumą lemiantį faktorių.

Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje nėra tiesiogiai įtvirtintas teisingas atlyginimas nusavinant nuosavybę viešojo intereso naudai. Nepaisant to, Teismo praktikoje kompensacijos galimybė nuosavybės nusavinimo atvejais turi didelės įtakos. Štai, byloje *Holy monastries v. Greece*¹⁵⁴ kilo ginčas tarp pareiškėjo – vienuolyno ir Graikijos valstybės dėl teisės akto, kurio pagrindu didelė vienuolyno žemės dalis perėjo valstybės nuosavybėn. Teismas pripažino Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimą ir didelį dėmesį skyrė kompensacijos klausimui. Buvo pabrėžta, jog kompensacijos mokėjimo sąlygos turi didelės įtakos taikant teisingos pusiausvyros testą ir, ypač, sprendžiant ar pareiškėjas nepatyrė neproporcingos naštos. Nuosavybės nusavinimas be adekvačios nuosavybės vertei kompensacijos paprastai reikš neproporcingą privačios nuosavybės teisės ribojimą. Įdomu tai, jog šioje byloje Teismas pripažino galimybę tik išimtiniais atvejais pateisinti

¹⁵³ *Howard v. UK* (1987) 9 EHRR 91.

¹⁵⁴ *Holy monastries v. Greece* (1994) 20 EHRR 1.

kompensacijos nemokėjimą. Deja, kokios yra tos išimtinės aplinkybės nebuvo nurodyta. Šioje byloje atsikirtimų pagrindų buvo teigiama, kad vienuolynai priklauso Graikijos Bažnyčiai, o ši savo ruožtu priklauso valstybei, todėl vienuolyno žemės nusavinimas be kompensacijos turėtų patekti į minėtas išimtinės aplinkybes. Tačiau Teismas nepalaikė šios pozicijos ir atmetė tokius argumentus, teigdamas, jog žemės ekspropriacija be adekvačios kompensacijos sukėlė pareiškėjui didelę naštą ir neatitiko teisingos interesų pusiausvyros.

Teismas daugelyje savo bylų kompensacijos dydį sieja su eksproprijuojamos nuosavybės „protinga“ verte. Bet *James v. UK*¹⁵⁵ byloje buvo konstatuota, kad negalima traktuoti taip, jog absoliučiai visomis aplinkybėmis asmuo gali tikėtis visiškos kompensacijos, atitinkančios nuosavybės rinkos vertę. Viešojo intereso, dėl kurio ribojama privati nuosavybės teisė, svarba gali lemti ir mažesnę nei rinkos vertę kompensacijos dydį. Maža to, Teismas pažymėjo, kad kompensacijos mokėjimo sąlygos patenka į valstybių margin of appreciation sritį ir Teismo galios peržiūrėti tokį valstybės sprendimą yra ribotos. Taigi, pritartina D. Rook nuomonei¹⁵⁶, kad kuo didesnę naudą iš tam tikro privačios nuosavybės teisės ribojimo gauna visuomenė, tuo didesnė finansinė našta gali tekti privačios nuosavybės savininkui. Vadinasi, ne visais atvejais kompensacija bus apskaičiuojama pagal nusavinamos nuosavybės rinkos vertę.

Apskritai, galime kelti klausimą, ar apskaičiuojant kompensaciją įmanoma visada išlaikyti teisingą interesų pusiausvyrą? Juk valstybė gali nuspręsti viešojo intereso naudai nusavinti nuosavybę tokiu metu, kai yra pvz.: sumažėjusi žemės rinkos kaina. O iš tikrųjų ankstesnė rinkos kaina buvo kur kas didesnė. Kas tokiu atveju padengs savininko nuostolius? Ar viešasis interesas yra tokios fundamentalios svarbos, kad privatus savininkas ne tik, kad netektų privačios nuosavybės, bet dar ir patirtų nuostolių? Žinoma, valstybė suinteresuota kuo mažesniais sąnaudomis pasiekti rezultatą, tačiau ar privatus savininkas nepatiria pernelyg didelės naštos, ar nepažeidžiama privačios nuosavybės teisės esmė? Teisinėje literatūroje kartais netgi manoma, jog viešosios valdžios politika, veiksmai gali daryti įtaką privačios nuosavybės rinkos vertei¹⁵⁷. Priklausomai nuo veiksmų pobūdžio ir pasekmių rinkos vertė gali padidėti arba smukti. To pasekoje, gali būti daromos įvairios variacijos su kompensacija už nusavinamą privačią nuosavybę. Ekonomikoje yra išskiriami trys nuosavybės vertės nustatymo metodai, visi jie yra pagrįsti rinkos palyginimu: pardavimo kainų palyginimas, pajamų investavimas, pakeitimo išlaidos¹⁵⁸. Pagal pirmąjį metodą yra lyginama tam tikrų nuosavybės objektų rinkos kaina ir taip nustatoma vidutinė rinkos kaina. Antruoju metodu

¹⁵⁵ *James v. UK* (1986) 8 EHRR 123.

¹⁵⁶ Rook D. *Property law and human rights*. Blackstone press. P. 72.

¹⁵⁷ Daneker G., Geisler. Ch. *Property and values: alternatives to public and private ownership*. P. 41.

¹⁵⁸ Wyatt P. *Property valuation in an economic context*. P. 110.

nustatomos grynosios pajamos, galimos gauti iš tos nuosavybės. Trečiasis metodas remiasi galimybe naudingomis sąlygomis pakeisti nuosavybę į analogišką¹⁵⁹. Kadangi kompensacijos už nusavinamą nuosavybę metodo pasirinkimas yra valstybių apsisprendimo ir vertinimo dispozicijoje, sunku padaryti vienareikšmiškas išvadas. Iš esmės praktikoje remiamasi protingumo standartu – kompensacija turi būti protinga asmens patiriams suvaržymams, o tai turi būti vertinama priklausomai nuo konkrečių aplinkybių.

Kaip teigia T. Allen¹⁶⁰ protinga, su rinkos verte siejama kompensacija tikrai nebus tada, kai remiamasi vien tik savininko vertinimais. Tačiau jis taip pat kelia klausimą kokių standartu remtis nustatant vertę, nes galime išskirti nuosavybės rinkos vertę, tam tikro laikotarpio rinkos vertę, teisingą vertę ir geriausią pardavimo kainą¹⁶¹. Viešasis interesas nebūtinai suponuoja išvadą, jog dėl jo, kaip visuomenės intereso svarbos, reikia mažinti kompensacijos dydį. Kita vertus, tai taip pat nereiškia, kad viešasis interesas bus geriausiai apsaugotas sumokant kompensaciją pagal rinkos vertę. Anot T. Allen¹⁶², vieni ekonomistai teigia, kad kompensacija turi viršyti rinkos kainą, kiti teigia priešingai. Tuo tarpu Teismas neturi vieningos pozicijos šiuo klausimu, išskyrus, tai, kad kompensacija yra svarbus kriterijus vertinant proporcingumą ir jos dydis turi priklausyti nuo asmens patiriamų suvaržymų apimties.

Teismo praktikoje yra buvę įvairių sprendimų, kuriuose atsvarą gali rasti įvairių pozicijų turėtojai. *Motais de Narbonne v. France*¹⁶³ byloje pareiškėjai skundėsi netekę galimybės gauti ekonominės naudos, nes prieš 19 m. ekspropriavus jų žemę, ji taip ir nebuvo panaudota tiems tikslams, dėl kurių buvo nusavinta. Jie reikalavo sumokėti sumą, lygią jų galimam pelnui per visą 19 m. laikotarpį. Prancūzijos teismai jų reikalavimą atmetė. Tačiau Teismas pareiškė, kad buvo pažeistas teisingas interesų balansas, nors pripažinta, jog pati ekspropriacija buvo teisėta ir tuo metu išmokėta kompensacija taip pat buvo priimtina. Teisinėje literatūroje šis sprendimas yra kritikuojamas (pvz. T. Allen) ir kritika yra pagrįsta. Jei Teismas sutinka, kad ekspropriacija buvo teisėta ir kompensacija pagal to laikotarpio situaciją buvo adekvati, kaip galima nustatyti privačių interesų pažeidimą vien dėl to, kad po beveik dviejų dešimtmečių buvę savininkai suprato, jog galėjo gauti ekonominę naudą. Kyla klausimas, jei kompensacija buvo adekvati ir tuo laikotarpiu jie neginčijo jos dydžio, kodėl pvz.: jie neinvestavo gautos kompensacijos, kuri potencialiai galėjo

¹⁵⁹ Ten pat.

¹⁶⁰ Allen T. *Property and the Human Rights Act 1998*. P. 171.

¹⁶¹ Ten pat.

¹⁶² Ten pat. P. 173.

¹⁶³ Ten pat. P. 176.

atnešti ekonominę naudą? Iš esmės, šis sprendimas neatspindi Pirmojo protokolo 1 straipsnio lingvistinės ir sisteminės analizės.

Kitoje byloje *Papadopoulou and others v. Greece*¹⁶⁴ pareiškėjas taip pat ginčijo tai, kad nuo jo žemės ekspropriacijos praėjo 20 m. ir iki šiol ta žemė nėra panaudota pagal ekspropriacijos tikslą. Tačiau šioje byloje Teismas neįžvelgė pažeidimo: kompensacija buvo protinga, valdžia neatsisakė savo pradinio tikslo, o atidėjimo terminas nebuvo netoleruotinas. Čia vėl susiduriame su jau ne kartą minėta problema, jog Teismas atsisako vertinti priemonių būtinumą. Jei valstybė eksproprijuoja asmens privačią nuosavybę viešojo intereso naudai, tai pagrįstai galime preziumuoti, kad viešojo intereso svarba neleis ilgai delsti, juolab 20 m. Be to, logiška, kad prieš nusavinimą turėtų būti nuspręsta kokiais tikslais bus panaudota nusavinta nuosavybė, o ne atvirkščiai. T. Allen dar teigia, jog tokie valstybės veiksmai leidžia jai spekuliuoti nuosavybės verte, o tai turėtų būti atitinkamai vertinama Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio kontekste¹⁶⁵. Iš esmės tokie valstybės veiksmai sudaro pagrindą manyti, kad objektyvaus viešojo intereso (visuomenės poreikio) nebuvo ir veiksmai, kurių buvo imtasi nebuvo būtini. Tokiais atvejais net kompensacijos sumokėjimas neatsvers nuosavybės praradimo, kuriuo, galime sakyti, buvo pažeista ir savininko autonomija. Juo labiau, kad per kelis dešimtmečius, tikėtina, nuosavybės rinkos vertė padidėjo, taigi, iš esmės, savininko interesai buvo pažeisti.

Teismo jurisprudencijoje galime rasti ir tokių bylų, kuriose kompensacijos dydžiui įtakos turėjo ir paties savininko vertinimas, kiek verta ko nuosavybė, t.y subjektyvus veiksnys. *Lallement v. France*¹⁶⁶ byloje pareiškėjas teigė, kad buvo nusavinta dalis jo žemės, kompensacija sumokėta pagal rinkos vertę. Pagal bylos aplinkybes buvo siekiama nusavinti visą žemę su pastatais, tačiau savininkas nesutiko, nes norėjo likti gyventi šeimos name. Jo prašymas buvo patenkintas ir eksproprijuota tik dalis žemės. Vėliau jis pareiškė, kad dėl padalijimo sumažėjo jam likusios žemės vertė. Valstybė atsikirsdama pareiškė, kad vertės sumažėjimą lėmė paties pareiškėjo nenoras keltis iš namų. Teismas atmetė Prancūzijos paaiškinimus ir pripažino, jog negalima smerkti asmens už tai, kad jis siekė pasilikti gyventi savo namuose. Todėl siekiant išlaikyti interesų pusiausvyrą, kompensacija turėtų būti padidinta.

¹⁶⁴ *Papadopoulou and others v. Greece* App No. 53901, 14 March 2002.

¹⁶⁵ Allen T. *Property and the Human Rights Act 1998*. P. 177.

¹⁶⁶ *Lallement v. France* App No. 46044/99, 11 April 2002.

Kitoje byloje *Pincová and Pinc v. The Czech Republic*¹⁶⁷ Teismas nusprendė, kad sumokant kompensaciją pareiškėjams nebuvo atsižvelgta į jų sudėtingą socialinę padėtį ir kompensacijos nepakako tam, kad jie būtų galėję įsigyti nuosavybę kitur.

Manytina, kad subjektyvus savininkų vertinimas apskaičiuojant kompensacijos dydį galėtų turėti įtakos kompensuojant už Antrojo pasaulinio karo metu okupacinių režimų nusavintą turtą (jei nėra galimybių atkurti nuosavybės teises natūra). *Zvolsky and Zvolská v. The Czech Republic*¹⁶⁸ byla taip pat kaip tik minėta *Pincová and Pinc v. The Czech Republic* byla yra susijusios su asmenimis, turėjusiais privačią nuosavybę tuometinėje Čekoslovakijoje. Po istorinių permainų Čekijos Respublikos vyriausybė priėmė sprendimą, kuriuo asmenims, praradusiems nuosavybę, buvo suteikta teisė reikalauti grąžinti nuosavybę net iš privačių asmenų. Pirmojoje byloje Čekijos teismai pripažino negaliojančia pareiškėjų sudarytą nuosavybės pirkimo-pardavimo sutartį, nors pardavėjai pripažino pardavimą ir tai, kad jiems sumokėta pinigų suma buvo teisinga. Antrojoje byloje pareiškėjai žemės sklypą įsigijo iš valstybės. Jie veikė sąžiningai, nežinodami, kad toji žemė iš buvusių savininkų buvo atimta, pažeidžiant jų teises. Nors teisės aktas ir suteikė galimybę abiem atvejais atgauti sumokėtą kainą, tačiau grąžintinos sumos dydis buvo kur kas mažesnis nei žemės rinkos vertė. Teismas šiose bylose pripažino, jog proporcingumo principo nebuvo laikytasi. Toks kompensacijos sumažinimas galėjo būti pagrįstas tik tuo atveju, jei dabartiniai savininkai nuosavybės teisę būtų įgiję ginčijamomis aplinkybėmis, t.y. žinodami apie buvusį nusavinimą.

Kaip teigia T. Allen¹⁶⁹, nors Teismas pripažino subjektyvaus vertinimo prioritetą prieš rinkos vertę, nebuvo konstatuota, jog tai galioja visais atvejais. Taigi, manytina, kad tokį vertinimą lėmė faktinių aplinkybių ypatumai.

Galime teigti, jog nėra aiškių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima nukrypti nuo rinkos vertės kaip kompensacijos apskaičiavimo metodo. Nekvestionuojama tik tai, jog kompensacija nusavinant nuosavybę visada turi būti mokama, išskyrus itin išimtinius atvejus, ji turi būti „sumokama nedelsiant, būti protinga ir adekvati“¹⁷⁰. Tačiau pasitaiko atvejų, kai pripažįstami ir subjektyvūs savininko vertinimai, o ne tik rinkos vertė. Kitaip tariant, tam tikrose situacijose Teismas pasinaudoja interpretavimo lankstumu vertindamas proporcingumo principo laikymąsi. Teismo praktikoje taip pat suformuota nuosekli pozicija, kad kompensacija nuosavybės ekspropriacijos pagal Antrąją taisyklę atveju yra pagrindinis kriterijus, lemiantis proporcingumą.

¹⁶⁷ *Pincová and Pinc v. The Czech Republic* App. No. 36548/97, Judgment 5 November 2008.

¹⁶⁸ *Zvolsky and Zvolská v. The Czech Republic* App. No. 46129/99.

¹⁶⁹ Allen T. *Property and the Human Rights Act 1998*. P. 178.

¹⁷⁰ Renucci J.F. *Introduction to the European Convention on Human Rights. The rights guaranteed and the protection mechanism*. Council of Europe Publishing, 2005. P. 53-54.

Tuo tarpu nuosavybės teisės apribojimų pagal Trečiąją taisyklę atveju – tik vienas iš alternatyvių proporcingumą lemiančių kriterijų. Nuosavybės nusavinimo atveju taikytinas griežtesnis valstybės veiksmų pateisinimo testas¹⁷¹.

Kalbant apie ekspropriaciją dar paminėtina James v. United Kingdom¹⁷² byloje padaryta išvada, kad „turto atėmimas, atliktas įgyvendinant teisėtą socialinę, ekonominę ar kitą politiką, gali būti laikoma viešuoju (visuomenės) interesu, net jei visa plačioji visuomenė tiesiogiai negauna iš to naudos“. E. Švilpaitė teigia¹⁷³, kad tokiais atvejais neretai tiesioginę, dažniausiai ekonominę, naudą gauna privatus asmuo - rangovas, kuris įgyja teisę tiesti kelius, statyti objektus, įgyvendinti projektus ir pan. Plačioji visuomenė savo ruožtu gauna netiesioginę naudą: gerėja susisiekimo infrastruktūra, teikiamos viešosios paslaugos ir kt. Galime kelti klausimą ar kompensacija, sumokėta savininkui už jo privačios nuosavybės nusavinimą, atitinka rangovo gautą tiesioginę ekonominę naudą. Ar nėra neproporcingai apribotos savininko teisės? Iš esmės pati formuluotė „net jei visa plačioji visuomenė negauna iš to naudos“ prieštarauja doktrininiam viešojo intereso aiškinimui (žr. 2 skyriuje). Manytume, jog savininko privačios nuosavybės teisės atėmimas ar apribojimas, kai jis gauna mažesnę naudą (o gal net patiria žalą) nei tiesioginę naudą gaunantis subjektas ar netiesioginę naudą gaunanti visuomenė (tarp jų ir pats savininkas), yra neproporcingas. Nesiaiškinant tikrosios viešojo intereso svarbos, objektyvaus poreikio egzistavimo, sudaromos sąlygos pažeisti privačios nuosavybės teisę ir tenka konstatuoti, kad viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyra yra pažeista. Todėl tokia Teismo interpretacija vertintina kaip nepagrįsta ir neatitinkanti teisingumo principo.

Ekspropriacijos atveju turi būti siekiama teisingos viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyros, kuri turėtų būti pasiekama per protingą proporcingumą tarp viešojo intereso ir priemonių, kurių imasi valstybė, kad savininkas nepatirtų pernelyg didelės naštos palyginus su visuomenės gaunama nauda.

4.1.1. Ekspropriacija pagal Lietuvos teisę

Lietuvos Respublikos teisėje ekspropriacijos galimybė yra numatyta Konstitucijos 23 straipsnyje, CK 4.100 straipsnyje ir Žemės įstatyme¹⁷⁴. Jo 45 straipsnis numato baigtinį sąrašą atvejų, kuomet visuomenės poreikiams gali būti paimama žemė. Viešuoju interesu įstatymų leidėjas

¹⁷¹ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. 2004. P. 148.

¹⁷² James v. United Kingdom (1986) 8 EHRR 123.

¹⁷³ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. 2004. P. 147.

¹⁷⁴ Žemės įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 34-620; 2004, Nr. 28-868.

laiko: krašto apsaugą, susisiekimo, socialinę infrastruktūrą, gamtinius išteklius, gamtinio ir kultūrinio paveldo apsaugą, valstybinės reikšmės ekonominius projektus. Pabrėžiama, kad minėti atvejai turėtų būti vertinami kaip išimtiniai. Įstatymo 45 str. 2 d. nurodyta, jog sprendimus priimanti institucija privalo motyvuotai pagrįsti, kad konkretus visuomenės poreikis objektyviai egzistuoja ir, kad jis negalės būti patenkintas, jeigu nebus paimtas konkretus žemės sklypas. Kitaip tariant, įstatymų leidėjas įtvirtina interesų objektyvumo ir nusavinimo būtinumo kriterijus. Įstatymo 47 straipsnyje numatytas teisingas atlyginimas už nusavinamą žemę, t.y. kompensacija ir jos apskaičiavimo metodas. Kompensacija apskaičiuojama remiantis rinkos kaina arba numatyta galimybė susitarti dėl lygiaverčio žemės sklypo tos pačios apskrities teritorijoje suteikimo. Taip pat savininkui atlyginama žemėje augusių sodinių, derliaus vertė. Apskaičiuojant vertę taikomas lyginamosios vertės metodas, paimamo žemės sklypo vertė apskaičiuojama pagal pagrindinę žemės naudojimo paskirtį, naudojimo būdą ir pobūdį, nustatytus iki sprendimo paimti žemę visuomenės poreikiams. Lingvistiškai aiškinant įstatymo normas matome, jog įstatymų leidėjas neįtvirtino proporcingumo principo, kuris, kaip žinome, yra esminis vertinant ar privačios nuosavybės nusavinimas nesukėlė jos savininkui pernelyg didelės naštos ir ar buvo išlaikyta teisinga pusiausvyra tarp viešųjų ir privačių interesų. Matyt, kad proporcingumas paliekamas spęsti teismams pagal konkrečias kiekvienos bylos aplinkybes.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau Aukščiausiojo teismo) praktika nėra gausi bylų, kuriose būtų sprendžiamas ginčas dėl ekspropriacijos. Aptarsime vieną bylą kurioje ieškovas pareiškė ieškinį dėl kompensacijos už nusavintą žemės sklypą priteisimo¹⁷⁵. Ieškovas nurodė, kad 1994 m. nuosavybės teise įsigijo gyvenamąjį namą, kuris šiuo metu yra nugriautas, prie šio namo buvo inventorizuotas žemės sklypas, kurio dalį jis įsigijo nuosavybės teise. Žemės sklypas buvo iš jo paimtas visuomenės poreikiams, t. y. šešeri metai išasfaltuotas ir naudojamas kaip automobilių stovėjimo aikštelė. Ieškovo teigimu, jo, kaip žemės sklypo savininko, teisės yra pažeistos, nes su juo nebuvo atsiskaityta, žemės sklypą valdo savivaldybė, o žemės sklypo paėmimo procedūra pagal teisės aktų nustatytą tvarką nebuvo atlikta. Pirmosios instancijos teismas ieškinį patenkino ir priteisė kompensaciją, apeliacinės instancijos teismas paliko galioti pirmosios instancijos teismo sprendimą. Pirmosios instancijos teismas padarė išvadą, kad gatvės rekonstrukcija vyko neturint nei planų, nei leidimų ir todėl tam reikiamai nepasirengus, t. y. paėmus ieškovo žemę visuomenės poreikiams be privalomų procedūrų. Taigi pagal šio ir apeliacinės instancijos teismų išvadas ieškovo žemės sklypas bendram (viešam) naudojimui buvo paimtas neteisėtai. Toks paėmimas pagrįstai pripažintas

¹⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje G. R. v. Kauno miesto savivaldybė, Nr. 3K-3-467/2010.

faktiniu žemės sklypo paėmimu visuomenės poreikiams. Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad pagal Konstituciją ir kitus įstatymus už nuosavybę turi būti atlyginta net tuo atveju, kai ji paimama teisėtai. Tačiau toks Konstitucijoje ir kituose įstatymuose įtvirtintas nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams negali būti aiškinamas kaip paneigiantis savininko teises gauti teisingą atlyginimą tuo atveju, kai žemės nuosavybė visuomenės poreikiams paimta neteisėtai, t. y. nesilaikant įstatymų nustatytos tvarkos. Priešingas aiškinimas reikštų neteisėtų veiksmų, kuriais nuosavybė paimama visuomenės poreikiams, pateisinimą. Teismai konstatavo, kad ieškovui nuosavybės teise priklausantis žemės sklypas naudojamas visuomenės reikmėms. Ieškovas turėjo žemės sklypo nebegali naudoti pagal paskirtį. Taigi už faktiškai paimtą žemės sklypą ieškovas turi teisę gauti atlyginimą. Kartu atsakovas, kuris faktiškai paėmė sklypą, privalo už jį teisingai atlyginti. Nustatant atlyginimo dydį Aukščiausiasis Teismas teigia, jog reikia vadovautis ne tik specialiosiomis CK bei kitų įstatymų nuostatomis, tačiau būtina atsižvelgti į konkrečios bylos faktines aplinkybes, bendruosius sąžiningumo, teisingumo, protingumo (CK 1.5 straipsnis) bei civilinių santykių teisinio reglamentavimo principus (CK 1.2 straipsnis), t. y. įvertinti, ar atlyginimo dydis neprieštaruoja proporcingumo principui, ar toks atlyginimas nereiškia šalių piktnaudžiavimo savo teisėmis ir pan. Nustatydami kompensacijos dydį šioje byloje teismai rėmėsi žemės sklypo buvimo vieta, nekilnojamojo turto kainomis ir jų svyravimais žemės sklypo faktinio paėmimo ir atlyginimo momentais, rinkos kaina, kurią nustatė specializuota turto ir verslo vertinimo firma ir kitomis aplinkybėmis. Taigi, nustatant proporcingumą savininko teisių ribojimus reikia vertinti atsižvelgiant į sąžiningumą, protingumą, teisingumą. Iš esmės šių sąvokų turinys yra vertinamojo pobūdžio, todėl teisingos pusiausvyros nustatymas priklausys nuo kiekvienos bylos aplinkybių. Pažymėtina ir tai, jog žemesnių grandžių teismai šioje byloje nepasisakė apie ribojimo būtinumą ir, apskritai, ar automobilių stovėjimo aikštelė yra pakankamai objektyvus viešasis interesas, dėl kurio nusavinama privati nuosavybė, jau nekalbant apie tai, kad ieškovui nebuvo sumokėta kompensacija.

Lietuvos Apeliacinio Teismo vienoje iš nutarčių¹⁷⁶ buvo sprendžiama situacija, kai dėl kelio rekonstrukcijos buvo nusavinta atsakovų žemės sklypo dalis. Žemės įstatymas numato galimybę teismui priimti dalinį sprendimą, neišsprendus kompensacijos dydžio klausimo. Žemės sklypas panaudojamas visuomenės poreikiams, tuo tarpu buvusiam savininkui pervedama nurodyta pinigų suma, tol, kol ekspertizės metu bus nustatyta tiksli, galutinė kompensacijos suma. Taip yra užtikrinami ir visuomenės poreikiai, ir nepažeidžiami savininko interesai. Tačiau aptariamoje byloje pirmosios instancijos teismas atidėjo dalies teismo sprendimo vykdymą, t.y. leido neįmokėti pinigų

¹⁷⁶ Lietuvos Apeliacinio teismo 2010 m. vasario 25d. nutartis civilinėje byloje Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos v. G.K., G.K., S.U., Nr. 2-188/2010.

sumos į atsakovės banko sąskaitą, tačiau kita teismo sprendimo dalis buvo vykdoma. Apeliacinis teismas nusprendė, jog buvo pažeistas proporcingumo principas. Akivaizdu, kad šiuo atveju nebuvo išlaikyta interesų pusiausvyra, ginant viešąjį interesą buvo pažeistos savininko teisės ir interesai.

Šiuo metu Lietuvoje daug diskusijų ir polemikos kelia kompensacijos žydų religinėms bendruomenėms už totalitarinių režimų okupacijos metu nusavintą nekilnojamąjį turtą sumokėjimo klausimas. Seimui pateiktame įstatymo projekte¹⁷⁷ už žydų bendruomenėms priklausiusį ir nusavintą nekilnojamąjį turtą, išskyrus žemę, siūloma sumokėti 128 milijonus litų iš valstybės biudžeto ir grąžinti keletą pastatų. Kompensacijos mokėjimą siūloma išdėstyti dalimis iki 2023 m. kovo 1 d. atsižvelgiant į valstybės finansines galimybes. Nepaisant įvairių prieštaravimų ir spekuliacijų šiuo klausimu, teisiškai vertinant situaciją nekyla jokių abejonių, jog už okupacijos metu nusavintą nuosavybę privalo būti išmokama kompensacija. Tai atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką ir kitų Europos valstybių praktiką. Gali kilti klausimas kaip nustatyti kompensacijos dydį: ar vertinti pagal nusavinimo laikotarpio, ar pagal šios dienos rinkos vertę. Įstatymo projekte tai nėra detalizuojama. Manytina, jog logiškiausias sprendimas (greičiausiai jis ir buvo pasirinktas) yra šalių susitarimas dėl kompensacijos dydžio nustatymo. Negalime neatsižvelgti ir į Lietuvos ekonominę situaciją ir finansinį pajėgumą sumokėti nustatyto dydžio kompensaciją. Iš esmės, galime teigti, jog šioje situacijoje susiduria keli viešieji interesai. Iš vienos pusės, žydų religinių bendruomenių interesas (jau minėjome, jog viešuoju interesu gali būti laikoma ir didelių socialinių grupių interesai), iš kitos pusės Lietuvos piliečių, visuomenės interesai ta prasme, jog įsipareigojimas daugeliui metų mokėti kompensaciją dabartinėmis ekonominėmis sąlygomis gali sukelti valstybei nepakeliamą finansinę naštą. Kita vertus, žydų religinės bendruomenės interesus šiame kontekste galime laikyti ir tam tikru privačiu interesu, kuris konfrontuoja su viešuoju interesu.

Analizuodami, analogiškai galime pasiremti Konstitucinio Teismo nutarimu¹⁷⁸, kuriame nagrinėjant nuosavybės teisių atkūrimą buvo nurodyta, jog „valstybė negali prisiimti tokio dydžio finansinių bei kitų įsipareigojimų, kurie visuomenei ir valstybei būtų nepakeliami, galėtų sukelti socialinę įtampą ir priešpriešą, kurie neleistų ar trukdytų valstybei užtikrinti kitas konstitucines vertybes, neleistų ar trukdytų valstybei vykdyti jai pagal Konstituciją tenkančias funkcijas. Valstybės prisiimti įsipareigojimai turi būti susieti su valstybės finansinėmis bei materialinėmis galimybėmis“. Savo ruožtu, Europos Žmogaus Teisių Teismas laikosi suformuotos pozicijos, jog kompensacijų mokėjimo sąlygos, terminai, skaičiavimo tvarka yra valstybės vertinimo laisvės

¹⁷⁷ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=376484&p_query&p_tr2=; prisijungimo laikas 2010 12 05 16.15.

¹⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2005, Nr. 152-5605.

dalykas ir Teismas gali jas kvestionuoti tik vertindamas proporcingumą (vertinant didelę reikšmę turi ir tai, ar kompensacijų mokėjimas nebuvo nepagrįstai vilkinamas). Broniowski v. Poland byloje¹⁷⁹ buvo pripažinta, jog asmenų teisių suvaržymai, negavus kompensacijų už Antrojo pasaulinio karo metu paimtą turtą, turi būti įvertinami pripažįstant, kad Lenkijoje buvo sudėtinga situacija, sąlygojama įvairių socialinių, ekonominių suvaržymų, paveikusių visos valstybės sistemą. Į pastaruosius veiksnius turi būti atsižvelgta vertinant valstybės leistino elgesio ribas. Taigi, tokios kompensacijos mokėjimo sąlygos nustatytos atsižvelgus į valstybės finansines galimybes ir šalims aptarus ar tokios sąlygos atitinka jų interesus. Kompensacijos išdėstymas dalimis, visuomenei svarbių pastatų negrąžinimas natūra, o atitinkamos kompensacijos sumokėjimas, manytina, atitinka protingą viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyrą.

Apibendrinant, galime teigti, jog kompensacija turi didelės reikšmės vertinant teisingą viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyrą ekspropriacijos atveju. Žemės įstatyme įtvirtintos pareigos sumokėti kompensaciją tinkamo įgyvendinimo konstatavimas ir proporcingumo nustatymas yra teismų praktikos uždavins.

4.2. Viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyra atkuriant nuosavybės teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą

Nemažai Europos valstybių, Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo valdomos okupacinių režimų, po istorinių santvarkos pasikeitimų pastaraisiais dešimtmečiais susiduria su nuosavybės teisių atkūrimo savo piliečiams į išlikusį nekilnojamąjį turtą klausimu, tarp jų ir Lietuva. Daug žmonių tuo metu neteko savo privačios nuosavybės ją nacionalizuojant ar kitais neteisėtais būdais nusavinant. Vadovaujantis principu, jog iš neteisėtų veiksmų negali atsirasti teisė, vėl sugrįžus prie demokratijos vertybių kilo būtinybė nustatyti teisinį reguliavimą, sudarantį sąlygas asmenims atgauti prarastą nuosavybę.

Lietuvoje 1990 m. Aukščiausioji Taryba, priimdama sprendimą, kuriuo buvo pripažintas Lietuvos piliečių nuosavybės teisių tęstinumas, de jure pripažino teisę susigrąžinti priklausiusį turtą natūra, o nesant tokios galimybės gauti kompensaciją.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas nuosavybės teisių atkūrimo teisinius aspektus, yra suformulavęs nuoseklią poziciją, kuria konstatuojama, jog būtina atsižvelgti į faktą, kad per okupacijos metus susiformavo kiti žmonių turtiniai, socialiniai ir ekonominiai santykiai, atsirado

¹⁷⁹ Broniowski v. Poland, App. No. 31443/96, Judgment 22 June 2004.

įvairios kitos objektyvios aplinkybės, dėl kurių visiškai atkurti nuosavybės teisių (grįžti į status quo ante) yra neįmanoma¹⁸⁰. Taipogi, atsižvelgiant į konstitucinį atviros, pilietinės, darnios visuomenės siekį ir teisinės valstybės principą, turi būti siekiama teisingos interesų pusiausvyros. Kaip pabrėžia Konstitucinis Teismas, „teisinės valstybės negalima siekti pripažįstant tik vienos grupės ar asmens interesus ir kartu paneigiant kitų interesus“¹⁸¹. Taigi, ir atkuriant nuosavybės teises būtina siekti užtikrinti proporcingumą tarp privačių ir viešųjų interesų.

Po nepriklausomybės atstatymo pasikeitus kelioms nuosavybės teisių atkūrimą reglamentuojančio teisės akto redakcijoms, Konstituciniam Teismui išaiškinus jų atitiktį Konstitucijai, galiausiai nusistovėjo teisinis reguliavimas, nustatantis nuosavybės teisių atkūrimo į išlikusį nekilnojamąjį turtą sąlygas ir tvarką.

Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas¹⁸² įtvirtina asmenis, turinčius teisę atkurti nuosavybės teises, turtą, į kurį atkuriamos nuosavybės teisės, nuosavybės teisių atkūrimo sąlygas ir tvarką (specialus reguliavimas yra nustatytas Religinių bendrijų teisių į nekilnojamąjį turtą atkūrimui). Reguliavimo esmė yra tokia, jog nuosavybės teisės į nekilnojamąjį turtą gali būti atkuriamos natūra. Tais atvejais, kai natūra atkurti nėra galimybių (turtas teisėtai priklauso kitam savininkui arba negalimas nuosavybės teisių atkūrimas dėl viešojo intereso), asmuo turi teisę reikalauti piniginės kompensacijos arba paskirti jam ekvivalentišką turtą (pvz.: vietoj tam tikro konkretaus žemės sklypo iš Laisvos žemės fondo žemės paskiriamas lygiavertis plotas žemės sklypas). Viena iš priežasčių, kodėl neįmanoma atkurti nuosavybės teisių, yra poreikis ginti viešąjį interesą, t.y. objektyvų viešojo intereso egzistavimą. Minėto įstatymo III skyrius reglamentuoja valstybės išperkamo nekilnojamojo turto (žemės, miško, vandens telkinių, gyvenamųjų pastatų) atvejus. Tokiems atvejams priskirtina: žemė, užimta valstybinės ar savivaldybių reikšmės kelių, žemė, esanti gamtinių išteklių telkinių teritorijose, valstybinių rezervatų, nacionalinių parkų teritorijose ir kt atvejais. Galime teigti, jog visais atvejais visuomenė yra suinteresuota, jog šis nekilnojamojo turto turėtų viešosios nuosavybės teisinį statusą, o ne taptų privačia nuosavybe.

Konstitucinio Teismo praktikoje keletą kartų buvo nustatinėjama viešojo ir privataus intereso pusiausvyra.

¹⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2003, Nr. 24-1004.

¹⁸¹ Ten pat.

¹⁸² Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas//Valstybės žinios, 1997, Nr. 65-1558, 1999, Nr. 48-1522.

2002 m. buvo paskelbtas nutarimas, kuriuo buvo konstatuotas neproporcingas viešojo intereso gynimas¹⁸³. Vyriausybės nutarimu Lietuvos Žemės ūkio akademijai buvo paskirta žemė, skirta mokomajai gamybinei bazei. Tuo tarpu į dalį paskirtos žemės pretendavo piliečiai atkurti nuosavybės teises natūra. Žemės sklypai, į kuriuos prašoma atkurti nuosavybės teises, rektoriaus įsakymu ir vietos valdžios sprendimu buvo suteikti kitiems asmenims gyvenamųjų namų statybai. Kitaip tariant, susidarė situacija, kai valstybės išperkamos žemės statusas buvo suteiktas tiek žemei, skirtai Akademijos veiklai, tiek žemei, perduotai individualių namų statybai. Akivaizdu, kad galime įžvelgti privačią naudą, kurios neapima viešasis interesas. Pagal Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymą natūra negražinama žemė, suteikiama mokslo ir mokymo įstaigoms. Konstitucinis Teismas pagrįstai pripažino, jog „valstybės išperkamos žemės statusas gali būti suteiktas tik tai mokslo ir mokymo įstaigoms skirtai žemei, kuri yra būtina jų uždaviniams ir funkcijoms vykdyti, t. y. būtina visuomenės, o ne atskirų asmenų poreikiams. Įstaigai suteikta žemė būtų naudojama tik šios įstaigos uždaviniams ir funkcijoms vykdyti, t. y. visuomenės poreikiams tenkinti“¹⁸⁴. Taigi, buvo konstatuotas viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyros pažeidimas.

Pagal galiojantį teisinį reguliavimą, miškai ir vandens telkiniai saugomose teritorijose gražinami ribotam tiksliniam naudojimui (Įstatymo 6 str. 3 d.). Konstitucinis Teismas savo praktikoje yra pabrėžęs miškų, parkų valstybinę reikšmę, jų išliekamąją vertę ir poreikį juos išsaugoti ateities kartoms¹⁸⁵. Atsižvelgiant į tai, valstybė iš esmės yra įpareigojama veikti viešojo intereso naudai, todėl miškų negražinimas natūra, o kompensacijos mokėjimas arba gražinimas su naudojimo apribojimais, galime teigti, yra proporcingas viešojo intereso gynimui.

Labai aiškiai ir teisingai viešojo ir privataus interesų santykis buvo išdėstytas Konstitucinio Teismo nutarime dėl nuosavybės teisių atkūrimo valstybiniuose parkuose¹⁸⁶. Inter alia buvo konstatuota, jog privatus nuosavybės teisių valstybiniame parke ar draustinyje atkūrimo interesas negali būti iškeltas aukščiau už viešąjį interesą išsaugoti valstybinius parkus, „kaip išskirtinę nacionalinę reikšmę turinčią vertybę, pagal Konstituciją pripažintą viešuoju interesu“. Logiškai iš to sekė ir kita Konstitucinio Teismo išvada, kad valstybinių parkų teritorijose negali būti suteikiamas ir lygiavertis žemės sklypas vietoj kitoje teritorijoje turėto, bet negalimo gražinti natūra žemės sklypo.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gegužės 10 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 48-1867.

¹⁸⁴ Ten pat.

¹⁸⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 6 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2007, Nr. 96-3891.

¹⁸⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2008, Nr. 78-3080.

Pagal Lietuvos Respublikos Miškų įstatymą¹⁸⁷ miestų miškai yra išimtinė valstybės nuosavybė, t.y. viešoji nuosavybė, todėl nuosavybės teisės į tokius miškus taip pat nėra atkuriamos natūra. Tą patvirtino ir Konstitucinis Teismas, pažymėjęs, jog „nepaisant to, ar Vyriausybė tam tikrus miestų miškus formaliai yra priskyriusi valstybinės reikšmės miškams, miestų miškai pagal Miškų įstatymą yra valstybinės reikšmės miškai“¹⁸⁸.

Panagrinėkime keletą bylų iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau Aukščiausiojo Teismo) praktikos, kuriose buvo nustatinėjama viešojo ir privataus interesų pusiausvyra. Vienoje iš bylų¹⁸⁹ ieškovai siekė natūra atkurti žemę, priskirtą miesto teritorijai. Žemesnių instancijų teismai ieškinį atmetė, jų sprendimus Aukščiausiasis Teismas paliko galioti, konstatavęs, kad žemės priskyrimas miesto teritorijai yra pakankamas įrodymas, kad ši žemė yra reikalinga visuomenės poreikiams užtikrinti. Iš tiesų, urbanizacija, infrastruktūros plėtra yra objektyvus visuomenės poreikis, todėl privatus interesas šiuo atveju negali būti laikomas aukštesniu poreikiu. Viešuoju interesu yra pripažinta ir miestų teritorijose esantys sklypai, užimti valstybinių įstaigų, visuomeninės paskirties pastatų ir įrenginių eksploatavimui¹⁹⁰, gyvenamųjų namų statyba¹⁹¹.

Aukščiausiasis Teismas vienoje iš bylų atmetė ieškovės ieškinį, kuriuo ji ginčijo neva jai turimo gražinti natūra žemės sklypo perdavimą Lietuvos Žemės ūkio universitetui¹⁹². Buvo patvirtinta, jog ginčijamas žemės sklypas atitinka valstybės išperkamos žemės kriterijus, kaip suteiktas mokslo reikmėms. Todėl nuspręsta, jog ieškovei nuosavybės teisės natūra negali būti atkurtos.

Kitoje byloje¹⁹³ ieškovai siekė nuosavybės teisių į gyvenamąjį namą ir žemės sklypą atkūrimo natūra. Jų prašymas buvo atmestas motyvuojant tuo, jog minėtas gyvenamasis namas yra būtinas visuomenės poreikiams. Vyriausybės nutarimu pastatas buvo perduotas UAB „Kauno diena“, o ieškovams sumokėta kompensacija. Aukščiausiojo Teismo Išplėstinė teisėjų kolegija priėmė sprendimą, jog valstybės reikmės pagal Įstatymo nuostatas neapima nevalstybinio pobūdžio spaudos leidinio aprūpinimo patalpomis. Taigi, iš esmės konstatuotas viešojo intereso nebuvimas.

¹⁸⁷ Miškų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 96-1872, 1996, Nr. 110-2507.

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. kovo 9 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2010, Nr. 29-1348.

¹⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. balandžio 14 d. nutartis S.Vizgirdienė, I.A.Evienė ir A.A.Steponavičius v. Telšių rajono savivaldybė, Nr. 3K-3-74/1999.

¹⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 22 d. nutartis E. Pauliuvienė, E. Ševelinskienė v. Klaipėdos apskrities viršininko administracija ir kt., Nr. 3K-7-655/2004

¹⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. J. V., L. S., I. N. v. Vilniaus apskrities viršininko administracija, UAB „JGK statyba“, UAB „Aljos statyba“, Nr. 3K-3-399/2008.

¹⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 11 d. nutartis L. O. Š v. Kauno apskrities viršininko administracija, Lietuvos Žemės ūkio universitetas, Nr. 3K-3-106/2008.

¹⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gruodžio 7 d. nutartis A. Malcas, M. Malcienė v. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Kauno miesto valdyba, UAB „Kauno diena“, Nr. 3K-7-1209/2000.

Viena vertus, nuosavybės neliečiamumas vertybių skalėje galėtų būti laikomas aukščiau už visuomenės informavimo laisvę. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog iš esmės komercinę veiklą vykdančias subjektas negavęs konkretaus pastato nepatirtų tiek žalos, kiek jos patirtų buvę pastato savininkai neatkūrus kartą jau prarastos nuosavybės teisės. Taigi, teisingumo ir proporcingumo prasme, manytume, jog toks Aukščiausiojo Teismo sprendimas yra pagrįstas.

Lietuvos Apeliacinio teismo praktikoje taip pat nagrinėta bylų dėl nuosavybės teisių atkūrimo, kuriose iškilo viešosios ir privačiosios nuosavybės santykio klausimas. Vienoje iš jų¹⁹⁴, prokuroras ginčijo sprendimą atkurti nuosavybės teises į žemę Vilniaus mieste, nes dalis žemės ploto yra valstybinės reikšmės miško žemė. Pirmosios ir apeliacinės instancijų teismai prokuroro ieškinį tenkino. Miesto miškas yra valstybinės reikšmės miškas (nepaisant to, ar Vyriausybė yra priskyrusi konkretų miesto mišką valstybinės reikšmės miškams), todėl nuosavybės teisės į jį natūra negali būti atkuriamos. Toks pat sprendimas buvo priimtas ir kitose bylose, kurių ratio decidendi sutampa su ką tik aptartąja¹⁹⁵. Taigi, iš esmės buvo konstatuota, kad miestų miškai yra viešoji nuosavybė ir jie negali tapti privačia nuosavybe atkuriant į juos nuosavybės teises.

Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje taip pat susiduria su reikalavimais dėl nuosavybės teisių atkūrimo. Tačiau dauguma peticijų yra atmetama *ratione temporis* ir *ratione materiae* pagrindais¹⁹⁶. Daugumoje pokomunistinių valstybių Konvencija įsigaliojo vėliau nei asmenų nuosavybės teisės buvo atimtos. Be to, Teismo aiškinimu, turtas nėra laikomas pareiškėjo „nuosavybe“, kai toks reikalavimas nėra pagrįstas vidaus (nacionaliniais) teisės aktais ar teismų sprendimais. Minėtais pagrindais buvo atmestos peticijos ir dviejose „lietuviškose“ bylose¹⁹⁷. Buvo konstatuota, kad pareiškėjai nėra nuosavybės turėtojai pagal nacionalinę teisę, o jų reikalavimas besąlygiškai grąžinti turėtą žemę natūra yra *ratione materiae* nesuderinama su Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio nuostatomis.

Apibendrinant tai, kas buvo išdėstyta, galime teigti, jog nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo atveju yra taikoma ribota *restitutio in integrum*. Dėl viešojo intereso, tam tikrais atvejais, asmenims nekilnojamasis turtas negali būti grąžinamas natūra. Vietoj to yra numatytas kompensacijos sumokėjimas arba lygiaverčio turto suteikimas kitoje teritorijoje. Toks

¹⁹⁴ Lietuvos Apeliacinio teismo 2010 m. kovo 29 d. nutartis Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija ir P.B., Nr. 2A-542/2010.

¹⁹⁵ Lietuvos Apeliacinio teismo 2010 m. birželio 8 d. nutartis Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija ir V.S., Nr. 2A-97/2010; 2010 m. rugsėjo 23 d. nutartis Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija ir T.B., L.V., S.M., Nr. 2A-572/2010.

¹⁹⁶ E. Švilpaitė. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą//Justitia. 2005, Nr. 1 (55). P. 44.

¹⁹⁷ Jurevičius v. Lithuania App. No. 30165/02, Judgment 14 November 2006; Kalpokas, Kalpokas v. Lithuania App. No. 14425/03, Judgment 6 March 2007.

reguliavimas nėra laikomas neproporcingu ar neatitinkančiu teisingos interesų pusiausvyros. Praeityje įvykdyti nusavinimai iš esmės pažeidė ne tik tų atskirų savininkų, bet ir visos visuomenės interesus. Socialiniai, ekonominiai, turtiniai santykiai progresavo, nepaisydami įvykusio neteisėtumo fakto. Todėl tam tikrais atvejais nuosavybės teisių atkūrimas privačiam asmeniui pažeistų viešąjį interesą, bendrąjį gerį. O teisinėje valstybėje, vienu iš tikslų laikančioje atviros, darnios ir pilietiškos visuomenės sukūrimą, negalima toleruoti ir pateisinti situacijų, kai vienas kitam priešinami viešieji ir privatieji interesai. Taigi, toks teisinis reguliavimas yra proporcingas, atspindintis socialinį nuosavybės modelį bei užtikrinantis viešojo ir privataus interesų balansą.

4.3. Kiti privačios nuosavybės ribojimai ginant viešąjį interesą

Viešojo ir privataus intereso priešprieša kyla ne tik ekspropriacijos ar nuosavybės teisių atkūrimo atvejais. Valstybė teisiniu reguliavimu, gindama viešąjį interesą, gali nustatyti priemones, apribojančias privačios nuosavybės teisę. Tai suponuoja būtinybę įvertinti jų proporcingumą.

Štai, Medžioklės įstatyme iki 2005 m. buvo įtvirtinta nuostata, suteikianti teisę privačios žemės, priskirtos medžioklės plotams, savininkams uždrausti medžioti, jei tokiu būdu bus daroma žala pasėliams arba miškui. Konstitucinis Teismas šią nuostatą pripažino prieštaraujančia Konstitucijos 23 str. 1 ir 2 d.¹⁹⁸. Nors laukinė gyvūnija ir jų populiacijų valdymas buvo pripažinta viešuoju interesu, kurį valstybė įpareigojama ginti, konstatuota, jog medžioklė negali būti priešpriešinama kitoms žmonių veiklos rūšims. Siekiant nepažeisti asmens nuosavybės teisės esmės negalima situacija, kai nepaisoma asmens nesutikimo medžioti jam priklausančiuose žemės plotuose visais atvejais, ne tik, kai tai susiję su daroma žala pasėliams. Tokiu būdu yra neproporcingai suvaržoma asmens privačios nuosavybės teisė. Analogiškai galime paminėti šiuo požiūriu įdomią Europos Žmogaus Teisių Teismo bylą¹⁹⁹. Pareiškėjai skundėsi, jog jų privatus žemės sklypas buvo priskirtas medžioklės plotams. Jie pareiškė nesutinkantys, kad jų žemėje būtų medžiojama, vien dėl to, kad tai prieštarauja jų religiniams, moraliniams įsitikinimams. Teismas palaikė jų poziciją ir priėmė sprendimą, jog buvo pažeistos pareiškėjų teisės. Manytume, jog sistemiškai aiškinant prieš tai minėtą Konstitucinio Teismo nutarimą, galėtume daryti išvadą, kad asmuo turi teisę nesuteikti leidimo medžioti visais atvejais, įskaitant ir subjektyvius veiksnius. Akivaizdu, jog asmens sutikimo nepaisymas pažeistų jo nuosavybės teisės esmę, todėl asmeniui suteikta nesutikimo teisė yra proporcinga atsvara viešajam interesui.

¹⁹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2005, Nr. 63-2235.

¹⁹⁹ Chassagnou and others v. France (1999) 29 EHRR 615.

Dėl viešojo intereso gali būti nustatomi ir statybų draudimai. Pastaruoju metu vyksta nemažai teisminių procesų dėl neteisėtų statybų, pažeidžiančių visuomenės interesus. Vienoje iš neseniai pasibaigusių bylų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, jog buvo pažeistas viešasis interesas²⁰⁰ (byloje prokuroras reikalavo panaikinti detalų planą ir statybos leidimus, kuriais remiantis Kuršių nerijos nacionaliniame parke buvo pastatyti statiniai). Pažymėta, kad tokios teritorijos kaip Kuršių nerijos nacionalinis parkas, jo teritorijos planavimas bei statybų apribojimai yra viešasis interesas, turintis ypač svarbią visuomeninę reikšmę. Pritartina teismų sprendimams, kad tokiais atvejais privatus turtinis interesas negali būti iškeltas aukščiau už visai visuomenei svarbias vertybes, to negalima traktuoti kaip privačios nuosavybės pažeidimo. Priešingu atveju būtų pažeista viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyra, neapgintos visuomenės poreikius išreiškiančios vertybės.

Taigi, proporcingumo principas turi būti pagrindinis orientyras visose situacijose, kuriose sprendžiami klausimai, susiję su viešosios ir privačiosios nuosavybės santykiu, viešojo ir privataus intereso pusiausvyra. Mokslininkų tarpe yra siūlančiųjų keisti Konstitucijos normas, susijusias su nuosavybės teisine apsauga, papildant jas nuostatomis, numatančiomis valstybės galimybes riboti nuosavybės teisę, tokios galimybės realizavimo sąlygas ir ribas, t.y. nuosavybės paėmimą ar ribojimą tik visuomenės interesais vadovaujantis būtinumo ir proporcingumo principais²⁰¹. Toks siūlymas savaime nėra blogas, tačiau žinant, kad Konstitucijos normų pakeitimas yra ilgas ir sudėtingas procesas, abejotina, ar tai artimiausiu metu galėtų būti įgyvendinta. O tuo tarpu teismams kasdien tenka spręsti bylas, nustatinėti teisingą viešojo ir privataus interesų pusiausvyrą. Kalbant apie ekspropriaciją, manytume, jog Žemės įstatymo normos, jas sistemiškai aiškinant, yra pakankamos. Įstatymo 45 str. numatytas baigtinis sąrašas atvejų, kai žemė paimama visuomenės poreikiams, imperatyviai įtvirtinant, jog motyvuotai turi būti pagrįstas visuomenės poreikių egzistavimas ir ekspropriacijos būtinumas. Taipogi, atskiras straipsnis reglamentuoja teisingą atlyginimą. Kaip žinome, teisingas atlyginimas pagal teismų praktiką yra esminis kriterijus vertinant teisingą interesų pusiausvyrą. Taigi, galime teigti, jog netiesiogiai proporcingumo principas Žemės įstatyme yra įtvirtintas. Nuosavybės teisių atkūrimo įstatyme taip pat įtvirtinti atvejai, kada dėl visuomenės poreikių nuosavybės teisės negali būti atkuriamos natūra, o sumokama kompensacija arba suteikiamas lygiavertis turtas (proporcingumo principo išraiška).

²⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis Klaipėdos miesto apylinkės vyriausiasis prokuroras, ginantis viešąjį interesą v. Neringos savivaldybės taryba, Neringos savivaldybės administracija, UAB „Sabonio klubas ir partneriai“, Nr. 3K-3-143/2010.

²⁰¹ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. 2004. P. 246.

Ką pakeistų proporcingumo principo įtvirtinimas *expressis verbis*? Manytume, jog praktikoje esminių pokyčių neįvyktų - ginčai dėl viešojo intereso objektyvaus egzistavimo fakto, kompensacijos dydžio kiltų nepaisant teisės normos formuluotės. Taip pat manytume, jog svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog yra sudėtinga (netgi neįmanoma) vienareikšmiškai apibrėžti ne tik viešąjį interesą, bet ir įvertinti proporcingumą. Praktiškai, negalime orientuotis į absoliučių išvadų suformulavimą, nes visos situacijos yra vertinamojo pobūdžio ir priklauso nuo faktinių aplinkybių viseto. Todėl ir teisinga, protinga interesų pusiausvyra yra reliatyvaus turinio sąvoka. Vienoje situacijoje faktinės aplinkybės gali lemti vienokį teisingą balansą, kitoje – kitokią interesų pusiausvyrą. Teisė niekada neturi prarasti sąlyčio su socialine realybe, teismai, įvertinę visuomeninių santykių raidos tendencijas, turi pritaikyti joms galiojančias teisės normas ir principus. Privati nuosavybės teisė ir visuomenės interesai turi būti ginami ir teisinga pusiausvyra tarp jų nustatinėjama teismų ir institucijų, realiai priimant sprendimus ir sprendžiant ginčus, o ne formaliai įtvirtinant sąvoką teisės akte, kurios įtvirtinimas nebūtinai a priori lems jos taikymą praktikoje.

Konstitucinis Teismas proporcingumo principą laiko konstituciniu, be to, remiamasi ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, kuriame proporcingumo principas yra kertinis Konvencijos normų interpretavimo pagrindas (nors pačioje Konvencijoje proporcingumo principas taipogi nėra įtvirtintas *expressis verbis*). Žemesnių instancijų teismai, nagrinėjantys ginčus, remiasi pastarųjų išaiškinimais. Taigi, teismų praktikoje privačios nuosavybės teisė ir visuomenės poreikiai yra ginami ne mažiau, nei būtų ginami įtvirtinus proporcingumo principą Konstitucijoje *expressis verbis*.

IŠVADOS

1. Nuosavybės teisė yra asmens orumo pagrindas, ji sudaro prielaidas veikti civilinėje apyvartoje, įgyvendinti kitas teises. Nuosavybės teisiniai santykiai yra vieni iš svarbiausių visuomenėje susiklostančių socialinių santykių. Per ilgus žmonijos istorijos tarpsnius nuosavybės teisės koncepcija išgyveno tikrą evoliucijos kelią. Jos sampratos keitėsi, kol galiausiai susiformavo socialinis modelis, akcentuojantis nuosavybės socialinę funkciją. Pripažįstanti nuostatą, jog nuosavybė įpareigoja, ši koncepcija pagrindžia viešosios nuosavybės įteisinimo būtinumą bei įgalina viešųjų ir privačiųjų interesų harmoningą suderinimą šiuolaikinėje visuomenėje. Socialinis kompromisas, kaip viena iš teisės funkcijų, garantuoja interesų santykinumą, socialinę taiką ir socialinį stabilumą bei sudaro prielaidas atviros visuomenės bendram sugyvenimui.

2. Viešasis interesas išreiškia objektyviai egzistuojantį visuomenės poreikį, bendrą naudą, kurią visuomenės nariai yra suinteresuoti gauti. Tai yra konstitucinė vertybė, kurios turinys yra platus ir a priori negali būti apibrėžtas. Pripažįstant, jog nuosavybė atlieka socialinę funkciją, viešasis interesas yra tas pagrindas, dėl kurio užtikrinimo teisėtai gali būti ribojama privati nuosavybės teisė.

3. Viešojo intereso naudai ribojant privačią nuosavybę esminis tokių veiksmų teisėtumo ir teisingumo garantas yra proporcingumo principas. Šis, teismų praktikoje suformuluotas principas, reiškia protingą, teisingą pusiausvyrą tarp visuomenės naudos ir privačios nuosavybės teisės suvaržymo. Asmuo neturi patirti pernelyg didelės naštos, neturi būti paneigiama privačios nuosavybės teisės esmė, turi būti teisingai atlyginama.

4. Proporcingumo principo neįtvirtinimas teisės aktuose *expressis verbis* nereiškia, jog šie teisės aktai yra neefektyvūs ir neužtikrina asmens teisių apsaugos. Formalus sąvokos įtvirtinimas teisės normoje ipso facto negarantuos proporcingumo principo laikymosi užtikrinant viešųjų ir privačiųjų interesų pusiausvyrą. Proporcingumo principo sąvokos neapibrėžtumas suponuoja tai, jog apie teisingą interesų pusiausvyrą turi būti sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju įvertinus faktinių aplinkybių visetą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.
3. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos Atominės elektrinės įstatymas//Valstybės žinios. 2007, Nr. 76-3004, 2008, Nr. 19-674.
5. Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2743, 2000, Nr. 113-3618.
6. Lietuvos Respublikos Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 14-352, 1997, Nr. 65-1550.
7. Lietuvos Respublikos Koncesijų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 92-2141, 1998, Nr. 25-632.
8. Lietuvos Respublikos Miškų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 96-1872, 1996, Nr. 110-2507.
9. Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymas//Valstybės žinios. 2004, Nr. 63-2243, 2004, Nr. 116-4320.
10. Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas//Valstybės žinios. 1997, Nr. 65-1558, 1999, Nr. 48-1522.
11. Lietuvos Respublikos Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas//Valstybės žinios. 1998, Nr. 54-1492, 1999, Nr. 55-1772.
12. Lietuvos Respublikos Viešųjų pirkimų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 84-2000, 1997, Nr. 117-3000.
13. Lietuvos Respublikos Žemės įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 34-620, 1995, Nr. 53-1294.

Specialioji literatūra:

14. Akkermans B. The principle of numerus clausus in European property law. Intersentia: Metro, 2008.
15. Allen T. Property and the Human rights Act 1998. Hart publishing. Oxford-Portland Oregon, 2005.
16. Baranauskas E., Kvinauskienė I. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius, 2008.

17. Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V., Vasarienė D. Daiktinė teisė. Vilnius, 2010.
18. Birmontienė T., Jarašiūnas E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Vilnius, 2002.
19. Brownlie I. Principles of public international law. Oxford university press, 1998.
20. Christoffersen J. Fair balance: proportionality, subsidiarity and primarity in the European Court of Human rights. Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
21. Cirtautienė S., Vasarienė D. Social purpose of private property//Jurisprudencija. 2009, Nr. 4(118).
22. Clarke A., Kohler P. Property law. Commentary and materials. Cambridge university press, 2005.
23. Committee of the regions. Subsidiarity and proportionality in the light of the Constitution for Europe. Office for official publications of the European Communities, 2006.
24. Cooke E. Modern studies in property law. Hart publishing. Oxford-Portland Oregon, 2003.
25. Daneker G., Geisler Ch. Property and values. Alternatives to public and private ownership. Island press. Washington, D.C.Covelo, California, 2000.
26. Gumbis J. Public interest: problem of conceptualisation//Socialiniai mokslai. 2006, Nr. 1(51).
27. Krivka E. Viešojo intereso gynimas civiliniame procese. Monografija. Vilnius, 2009.
28. Krivka E. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje//Jurisprudencija. 2007, Nr. 10(100).
29. Lokas Dž. Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą. Mintis. Vilnius, 1992.
30. Marksas K., Engelsas F. Komunistų partijos manifestas. Mintis. Vilnius, 1988.
31. Monkevičius E. Žemės teisė. Justitia. Vilnius, 2000.
32. Munzer S. New essays in the legal and political theory of property. Cambridge university press, 2001.
33. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Justitia. Vilnius, 2007.
34. Pakalniškis V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas//Jurisprudencija. 2002, Nr. 28(20).
35. Perkauskas A. Užsieniečių nuosavybės nusavinimo sąlygos pagal bendrąją tarptautinę teisę//Teisės problemos. 2000, Nr. 1.
36. Privatinė teisė: praeitis, dabartis, ateitis. Liber amicorum Valentinas Mikelėnas. Justitia. Vilnius, 2008.
37. Raff. Private property and environmental responsibility. A comparative study of German real property law. Kluwer law international, 2003.

38. Renucci J. Introduction to the European Convention on Human rights. The rights guaranteed and the protection mechanism. Council of Europe publishing, 2005.
39. Rook D. Property law and human rights. Blackstone press, 2001.
40. Scott A. The evolution of resource property rights. Oxford university press, 2008.
41. Shaw M.N. International law. Cambridge university press, 2008.
42. Šiuolaikinė Konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2005.
43. Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. 2004.
44. Švilpaitė E. Valstybės teisė riboti nuosavybės teisę pagal EŽTK Pirmąjį protokolą// Jurisprudencija. 2003, Nr. 44(36).
45. Švilpaitė E. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą// Justitia. 2005, Nr. 1(55).
46. Usher J. Bendrieji Europos Bendrijos teisės pagrindai. Naujoji Rosma, 2001.
47. Užsienio teisės istorijos chrestomatija. Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
48. Vaišvila A. Teisės teorija. Justitia. Vilnius, 2004.
49. Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė (metodologinis aspektas)// Jurisprudencija. 2002, Nr. 24(16).
50. Van Gerven W. European and national property law: osmosis or growing antagonism. Europa law publishing, 2006.
51. Wyatt P. Property valuation in an economic context. Blackwell publishing, 2007.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai:

52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 14 d. nutarimo Nr. 329 „Dėl miškams padarytos žalos atlyginimo“ 3.4 punkto 3 pastraipos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 1998, Nr. 52-1435.
53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Muziejų įstatymo 5 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 1998, Nr. 52-1435.
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo (1995 m. vasario 21 d. redakcija) 16

straipsnio 1 dalies, 17 straipsnio 1 ir 2 dalių, 19 straipsnio ir šio įstatymo (2000 m. birželio 20 d. redakcija) 27 straipsnio 4 ir 7 dalių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ patvirtintų Tipinių daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatų 8 punkto 1, 3 ir 4 pastraipų, 10 punkto 1 pastraipos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2000, Nr. 110-3536.

55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20, 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija) atitikties Konstitucijai. Valstybės žinios. 2003, Nr. 24-1004.

56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas „Dėl teisės aktų, kuriais buvo sprendžiami iki Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo Lietuvoje veikusių valstybinių profesinių sąjungų valdyto turto klausimai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2003, Nr. 93-4223.

57. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio „ 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2005, Nr. 63-2235.

58. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kompensacijų už valstybės išperkama nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų be tvarkos, taip pat garantijų ir lengvatų, numatytų Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymo 7 straipsnio 1 dalies bei 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2005, Nr. 152-5605.

59. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Saugomų teritorijų įstatymo, Lietuvos Respublikos Miškų įstatymo, Lietuvos Respublikos Žemės įstatymo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 1608 „Dėl statybų privačioje žemėje reglamento patvirtinimo“ patvirtinto statybų privačioje žemėje reglamento nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2006, Nr. 30-1050.

60. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. spalio 23 d. nutarimo Nr. 1154 „Dėl valstybinės reikšmės miškų

plotų patvirtinimo (2002 m. gegužės 28 d.) redakcija atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio 2 daliai (2001 m. rugpjūčio 3 d. redakcija)“. Valstybės žinios. 2007, Nr. 96-3891.

61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. liepos 4 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2 dalies 1 punkto (2002 m. balandžio 2 d. redakcija), 16 straipsnio 7 dalies (1999 m. gegužės 13 d., 2001 m. gruodžio 11 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ išaiškinimo. Valstybės žinios. 2008, Nr. 78-3080.

62. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 4.96 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2008, Nr. 126-4816.

63. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo 5 straipsnio 2 dalies (2000 m. spalio 10 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. birželio 19 d. nutarimu nr. 743 „Dėl gamtinių dujų perdavimo, paskirstymo, laikymo ir tiekimo licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų gamtinių dujų perdavimo, paskirstymo, laikymo ir tiekimo licencijavimo taisyklių 10 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2009, Nr. 49-1993.

64. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. sausio 9 d. nutarimo Nr. 22 „Dėl pritarimo akcinės bendrovės „Lietuvos dujos“ valstybei nuosavybės teise priklausančių 34 procentų akcijų pirkimo-pardavimo sutarties, šios sutarties priedų taip pat akcininkų sutarties projektama“ 1, 2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2010, Nr. 25-1179.

65. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. kovo 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. spalio 23 d. nutarimo Nr. 1154 „Dėl valstybinės reikšmės miškų plotų patvirtinimo“ (2004 m. lapkričio 23 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio 2 daliai (2001 m. rugpjūčio 3 d.), 5 straipsnio 2 dalies 1 punktui (2004 m. kovo 23 d. redakcija)“. Valstybės žinios. 2010, Nr. 29-1348.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

66. Sporrang and Lönnroth v. Sweden (1982) 5 EHRR 35.
67. Hentrich v. France (1994) 18 EHRR 440.
68. Loizidou v. Turkey (1996) 23 EHRR 513.
69. Matos e Silva, LDA and others v. Portugal (1996) 24 EHRR 573.
70. Howard v. UK (1987) 9 EHRR 91.
71. Holy monasteries v. Greece (1994) 20 EHRR 1.
72. James v. UK (1986) 8 EHRR 123.
73. Papadopoulou and others v. Greece App No. 53901, 14 March 2002.
74. Lallement v. France App No. 46044/99, 11 April 2002.
75. Pincová and Pinc v. The Czech Republic App. No. 36548/97, Judgment 5 November 2002.
76. Zvolsky and Zvolská v. The Czech Republic App. No. 46129/99
77. Broniowski v. Poland, App. No. 31443/96, Judgment 22 June 2004.
78. Jurevičius v. Lithuania App. No. 30165/02, Judgment 14 November 2006;
79. Kalpokas, Kalpokas v. Lithuania App. No. 14425/03, Judgment 6 March 2007.
80. Chassagnou and others v. France (1999) 29 EHRR 615.
81. Gillow v. United Kingdom (1986) 11 EHRR 335.
82. Handyside v. UK (1976) 1 EHRR 737.

Europos Teisingumo Teismo praktika:

83. Case 261/81 Rau [1982] EXCR 3961.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika:

84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje G. R. v. Kauno miesto savivaldybė, Nr. 3K-3-467/2010.
85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. balandžio 14 d. nutartis S.Vizgirdienė, I.A.Evienė ir A.A.Steponavičius v. Telšių rajono savivaldybė, Nr. 3K-3-74/1999.
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 22 d. nutartis E. Pauliuvienė, E. Švelinskienė v. Klaipėdos apskrities viršininko administracija ir kt., Nr. 3K-7-655/2004.
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. J. V., L. S., I. N. v. Vilniaus apskrities viršininko administracija, UAB „JGK statyba“, UAB „Aljos statyba“, Nr. 3K-3-399/2008.

88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 11 d. nutartis L. O. Š v. Kauno apskrities viršininko administracija, Lietuvos Žemės ūkio universitetas, Nr. 3K-3-106/2008.
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gruodžio 7 d. nutartis A. Malcas, M. Malcienė v. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Kauno miesto valdyba, UAB „Kauno diena“, Nr. 3K-7-1209/2000.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis Klaipėdos miesto apylinkės vyriausiasis prokuroras, ginantis viešąjį interesą v. Neringos savivaldybės taryba, Neringos savivaldybės administracija, UAB „Sabonio klubas ir partneriai“, Nr. 3K-3-143/2010.
91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje V.M. v. Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras, Nr. 3K-3-291/2006.

Lietuvos Apeliacinio Teismo praktika:

92. Lietuvos Apeliacinio Teismo 2010 m. vasario 25 d. nutartis Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos v. G.K., G.K., S.U., Nr. 2-188/2000.
93. Lietuvos Apeliacinio Teismo 2010 m. kovo 29 d. nutartis Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija ir P.B., Nr. 2A-542/2010.
94. Lietuvos Apeliacinio Teismo 2010 m. birželio 8 d. nutartis Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija ir V.S., Nr. 2A-97/2010.
95. Lietuvos Apeliacinio Teismo 2010 m. rugsėjo 23 d. nutartis Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija ir T.B., L.V., S.M., Nr. 2A-572/2010.

Pirminiai šaltiniai:

96. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=376484&p_query&p_tr2=; prisijungimo laikas 2010 12 05 16.15.
97. http://www.slc.gov/policy_statements/public_trust/public_trust_doctrine.pdf; prisijungimo laikas: 2010-11-23 12.57.

SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos: viešoji nuosavybė, privati nuosavybė, viešasis interesas, proporcingumas.

Šiame magistro baigiamajame darbe analizuojami viešosios ir privačiosios nuosavybės teisiniai santykiai. Pagrindinis tikslas yra panagrinėti ar yra užtikrinamas proporcingumo principas ribojant privačiosios nuosavybės teisę viešojo intereso naudai. Ar išlaikoma teisinga pusiausvyra tarp viešojo ir privataus interesų. Darbo pradžioje yra aptariama nuosavybės teisės sampratos genezė nuo prigimtinės teisės teorijos iki liberalizmo ir socializmo ideologijų. Galiausiai XX a. pab. susiformavo socialinis požiūris į nuosavybę, pabrėžiantis nuosavybės socialinę funkciją. Nuosavybės teisė aiškinama socialinių santykių kontekste. Pripažįstama viešosios nuosavybės svarba ir visuomenės poreikis ją apsaugoti. Toliau darbo eigoje yra nagrinėjama viešojo intereso samprata ir jo turinys. Viešasis interesas išreiškia visuomenės objektyvų poreikį. Tai yra konstitucinė vertybė, kurią būtina ginti, teisėtas pagrindas riboti privačią nuosavybės teisę. Taip pat analizuojama proporcingumo principo samprata ir reikšmė ribojant asmens teises. Tai yra esminis veiksnys, lemiantis teisingą interesų pusiausvyrą. Nagrinėjama teismų praktika ekspropriacijos ir nuosavybės teisių atkūrimo atvejais, ar buvo išlaikytas teisingas viešųjų ir privačiųjų interesų balansas.

SUMMARY

Keywords: public property, private property, public interest, proportionality.

In this master thesis it is analysed legal relations of public and private property. The main purpose is the scholarship of situations whether it is guaranteed the proportionality in limiting the private property for the public interest, or not. Whether the fair balance is maintained. In the first part of this work the evolution of the conception of property is analysed, from natural theory to ideologies such as liberalism and socialism. At last in the end of 20th century the social model of property was formulated, which recognizes that property performs social function. The right to property is oriented into social relations of society. That view lets to admit the importance of public property and the needs of society to protect it. In the next part of this work the conception of public interest and its content are analysed. Public interest expresses the needs of society. This is affirmed as constitutional value, that must be protected. More than that, public interest is the legal ground of limiting the private property. In the other part the principle of proportionality and its meaning, while limiting peoples rights, are analysed. Proportionality is the cornerstone in guaranteeing fair balance. What concerns practical view, the case law on expropriation and the return of private property rights is analysed, whether the fair balance is kept or not.